

HZ. PEYGAMBER'İN DİL YN VE EDEBİYAT LİTERATÜRÜNDE GEÇEN HADİSLERDE BELĀĖAT

Muhittin UYSAL*

PROPHET'S PLACE IN THE LANGUAGE AND THE ELOQUENCE OF HADITHS WERE EXAMPLED IN THE LITERATURE SOURCES

This study researched the eloquence of hadiths in Arabic language and literature sources, like comparison and metaphor and borrowing and allusion.

Prophet Muhammad grew in Arabian society which was at a high level in point of language. He said in his two hadiths: "My God trained me and improved my education beautifully; I am donated short, concise and pithy expressions."

Abu Hurayrah narrated that the Prophet said the best words which the Arab poets had chanted were this line of Labid, beginning: "Beware! Everything except Allah is perishable."

He did not speak unnecessarily. He used to begin and finish his talk clearly. Ā'isah says that the Prophet didn't used to speak fast like other people but distinctly, pronouncing every word separately so that the person who sat near him could remember his words.

Keywords: Prophet, Hadith, Arabic language, eloquence, metaphor.

GİRİŞ

Dilbilim, İslâm dşnce geleneğinin insanlığa armağan ettiği en önemli mîrasların başında gelmektedir. Bu, Arap Dilbilimi için geçerli olduğu kadar, tarih boyunca İslâm medeniyetinin etki alanında kalmış bütün toplumların dilleri için de geçerli bir olgudur. Türkçe, Farsça, hatta Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış eserlerdeki dil zevki, üslûp parlaklığı ve edebiyat neşvesi, hep söz konusu geleneğın sonucu sayılmalıdır.

Alman filozofu Heidegger, dile varlığın sınırlarını çizen, belirleyici bir işlev yüklemektedir. Ona isnâd edilen bir söz, "*Dil, varlığın evidir* (Language is the house of Being)"¹ şeklinedir. İçinde oturan varlığı dikkate almadan, sadece ev

* Yrd. Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi . mhuyosal@selcuk.edu.tr

¹ Martin Heidegger, *On The Way to language*, İng. ev. Peter D. Hertz, Harper Row, N.Y. 1982, s. 63.

üzerinde yapılacak değerlendirmeler hatalı ve eksik olacaktır. Bu bakımdan, dil ile insan arasındaki güçlü ilişkiyi ıskalamak, dili tarih, düşünce ve medeniyetten ayırmak anlamına gelir ki, bu bir hatadır. Çünkü dil, düşüncenin de medeniyetin de aynasıdır; edebiyatın da kültürün de temelidir. Öyleyse dilin, ait olduğu medeniyet ve dünya tasavvurundan soyutlanması, büyük yanlışları beraberinde getirecektir.

Diller için yapılan bu tespit, hiç şüphesiz ve öncelikle Arapça için de geçerlidir. Çünkü Arapça, İslâm medeniyetinin anahtar dilidir. İslâm medeniyeti ve irfânı, öncelikle Arapça kelimelerden oluşan cümlelerle kurulmuştur. Bu medeniyetin temel dayanakları, Kur'ân ve Hz. Peygamber'in hadisleri olduğuna göre, Kur'ân ve hadislerin dili, kelime yapısı, söz dizimi, üslup özellikleri ve edebiyatı, üzerinde düşünülmesi ve irdelenmesi gereken konulardır.

Bu itibarla çalışmamızda, Hz. Peygamber'in dil yönünü ve belâğatını, özellikle dilcilerin, güçlü edebiyat malzemesi görerek, edebiyat kaynaklarına aldıkları hadisleri ışığında incelemeye çalışacağız.

I. HZ. PEYGAMBER'İN BELÂĞATI

Hız. Peygamber'in risâletle görevlendirildiği toplumda, câhiliye döneminde de geçerli olmak üzere, sözün az, öz ve yerinde, ayrıca lafız bakımından da güzel olması, ön plânda tutulan hususlar olmuştur.

Sözün söylenme zamanı ve makamı önemsenmiş; dengesiz, yersiz ve zamansız söylenen söz, doğru bile olsa yerilmiştir. Bu itibarla (لكل مقام مقال ولكل كلام) = "Her makamda söylenecek farklı bir söz, her sözün de farklı bir cevabı vardır."² denilmiştir. Sözü tam yerinde kullanan kişi için, (يضع الهناء مواضع النقب) = "Katranı uyuzluk bulunan yerlere sürüyor (lafı gediğine koyuyor)."³ sözü, darb-ı mesel olmuştur. Yine sözünde maksadın ne olduğunu açıkça ortaya koyan, sözü eğip bükmeden net olarak söyleyen kişi, ilk bıçak çalışıyla mafsala ulaşip eti ve kemiği birbirinden ayıran usta kasaba benzetilmiştir.⁴

Sözün anlamı kadar lafzının da güzel ve dikkat çekici olması önemli görülmüştür. Lafzında dikkati çeken bir zâfiyet ve sunumunda bir kusur bulunan sözün, en büyük, en mükemmel, en güzel ve en üstün anlamları ihtiva etmiş olsa bile, kabul görmeyeceği ve etkisiz kalacağı bildirilmiştir.⁵

² İbn Abdırabbih, *el-'İkdu'l-ferid*, 3. bsk. thk. Ahmed Emin ve dğr. Kahire, 1965, II, 264.

³ Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, Dâru'l-fikr, yy. 1968, I, 76; İbn Abdırabbih, *el-'İkdu'l-ferid*, II, 261.

⁴ Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 76; Ahmed Zeki Safvet, *Cemheratu hutabi'l-arab fi'l-usûri'i-arabiyye ez-zâhira*, 2. bsk. Mısır, 1962, III, 25; İbn Abdırabbih, bu sözü, (بخل حَزَّ اللحم ويصيب مفاصله) şeklinde nakletmiştir. Bkz. *el-'İkdu'l-ferid*, II, 261. Bu söz, Türkçe'de, yaptığı işi tam yapan kişi hakkında övgü amacıyla kullanılan "Tam on ikiden vurdu" deyimiminin karşılığı olsa gerektir.

⁵ Ebu Hilâl el-Askerî, *Kitabu's-simâ'ateyn*, 1. bsk. Mahmud Bey matbaası, İstanbul, 1320, s. 49.

Fesâhat sahibi kişilerden nakledilen bir söz, “Akıllı kişinin ağzı gemlidir, konuşmaya karar verince gemi çeker durur. Câhilin ağzı ise gemsizdir, dilediğini salıverir.”⁶ şeklindedir.

Sözün anlam açısından yerinde, dengeli ve ihtiyaç oranında olması; lafzında kulağı tırmalayan kusurlar bulunmaması gibi hususları, edebiyat kitapları, “fesâhat” ve “belâğat” terimleriyle ele almışlardır.

Fesâhat kelimesi, sözlükte “açık seçik olma, açık ve berrak olma, sütün yüzünü kaplayan köpükten arınıp saf hale gelmesi” gibi anlamlara gelmektedir. Bir edebiyat terimi olarak da onunla, kelime veya sözün, “tenâfür adı verilen telaffuz zorluğu, klâsik kaynaklarda 'kıyasa aykırılık' şeklinde ifade edilen morfolojik yapısının kural dışı olması, kelime diziminin kurallara aykırılığı, kelimenin veya cümlelerin kulak tırmalayıcı bir söylenişe sahip olması, harf ve hece sayısının fazlalığı ve gereksiz tekrarlar bulunması gibi kusurlardan uzak olması”⁷ kastedilmektedir.

Sözlükte “sözün fasîh ve açık olması” anlamına gelen belâğat kelimesiyle de, bir edebiyat terimi olarak, “doğru bir mânânın uygun ifade ve söz kalıplarıyla anlatılması” kastedilmiştir. Sözün belîğ sayılabilmesi için, hem fasîh olması, hem de muktezây-ı hâle (söylendiği konum, ortam ve şartlara) uygun olması gerekir.⁸

Edebiyat kaynaklarında verilen bilgilerden anlaşıldığına göre, önceleri fesâhat, belâğat ve beyân kelimeleri “güzel ve etkili söz” anlamında eşanlamlı olarak kullanılırken; bilâhare sözün lâfzının güzelliği için fesâhat, mânâsının güzelliği için de belâğat terimleri tercih edilmiştir.

Allah'ın vahye muhatap olarak seçtiği Hz. Peygamber'in sözleri, fesâhat ve belâğat açısından, dil ve edebiyat alanında uzman olan bilginler tarafından kayda değer bulunmuştur.

Hz. Peygamber'e “tebliğ”⁹ ve “beyân” görevlerini, bizzat Kur’ân yüklemiştir. Onun söz konusu görevleri, “Biz sana bu uyarıcı kitabı, insanlara indirilen ilâhî mesajı beyân edip açıklayasın diye indirdik. Böylece onlar da belki düşünürler”¹⁰ ve “Sana yalnızca üzerinde tartışıp durdukları bu kitabı açıklayıp beyân edesin,

⁶ Ebu'l-Hasen el-Mâverdî, *Edebu'd-dünya ve'd-dîn*, thk. Mustafa es-Sekkâ, yy. ty. s. 270 (فم العاقل ملحم إذا همّ) (بالكلام أحجم ، وفم الجاهل مطلق كلما شاء أطلق) .

⁷ Fesâhat terimi hakkında bilgi için bkz. Sekkâkî, *Kitabu miiftâhul-ulûm*, 1. bsk. el-Matbaatu'l-edebiyeye, Mısır, ty. s. 221-224. Fesâhatı bozan haller için bkz. Teftâzânî, *Muhtasaru'l-ma'ânî*, Beyrut, 1965, s. 7-10; Mustafa Çuhadar, “Fesâhat”, *DİA*, XII, 423, 424.

⁸ Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 88-97; İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-sâir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*, el-Matbaatu'l-behiyye, Mısır, 1312, I, 84, 85; Sekkâkî, *Miiftâhul-ulûm*, s. 220; Taftâzânî, *Muhtasaru'l-ma'ânî*, s. 26; Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, 2. bsk. thk. Adnan Derviş-Muhammed el-Mısırî, Müessesetu'r-risâle, Beyrut, 1981, s. 237; Tânevî, *Keşşâfu isulâhâtul-fünûn*, Çağın Yayınları, İstanbul, 1981, I, 138, 139; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhirul-belâğâ*, s. 32, 33. Belâğat terimi, ilmi ve tarihî gelişimi hakkında bilgi için bkz. Hulûsi Kılıç, “Belâğat”, *DİA*, V, 380-383.

⁹ Birçok âyette Hz. Peygamber'in tebliğ görevinden söz edilmektedir. Örnek olarak bkz. Âl-i İmrân 3/10; Şûrâ 42/48; Mâide 5/67.

¹⁰ Nahl 16/44.

inanan kimselere onu bir hidâyet rehberi ve bir rahmet olarak ulaştırırsın diye indirdik”¹¹ âyetlerinde çok açık olarak belirtilmektedir.

Âyetlerde geçen “*beyân*” sözcüğü, sözlüklerde “mesajı muhataba açık bir biçimde nakletme, birleştirme ayırma, ortaya koyma”¹² gibi kayıtlarla karşılanmıştır. Verilen bilgilerden, bu sözcükle, “muhatap için kapalı veya belirsiz olan bir sözü anlaşılır hale getirme, bir şeyi açık ve net olarak ifade etme” manası kastedildiği anlaşılmaktadır. İbn Reşik (456/1064) beyânı, “Mânâyı, düşünmeden ve zorlanmadan kavranacak tarzda, açık seçik ortaya koyma”¹³ şeklinde açıklamıştır. Seyyid Şerîf el-Cürçânî (816/1413)'ye göre beyân, “Mütekellimin muhataba maksadı açıklamasıdır.”¹⁴

Diğer taraftan “*beyân*” kelimesi, “ifade gücü” veya “ifade üslûbu” anlamında, bizzat Hz. Peygamber tarafından kullanılmıştır. (إن من البيان لسحرا) = “*Beyânın öylesi vardır ki, bir sihirdir*”¹⁵ hadisi, bu duruma bir örnektir. Bu hadiste, beyân kelimesi, tam kastettiğimiz anlamıyla kullanılmıştır. İlerleyen zaman içinde, dil ve edebiyatla uğraşan bilginler, bu anlam üzerinde yeni teori ve açılımlar geliştirerek, “ilmu'l-beyân” adıyla, bütün çeşitleriyle mecaz, teşbih, istiâre ve kinâye gibi edebî sanat türlerini konu alan yeni bir ilim ortaya koymuşlardır.

Câhız (255/869) beyân'ın önemi hakkında İbn Tey'em (ع) 'den “Ruh, vücudun direği, ilim ruhun direği, beyân da ilmin direğidir.”; Sehl b. Hârûn (328/940)'dan “Akıl ruhun önderi, ilim aklın önderi, beyân ise ilmin tercümânıdır.” sözlerini nakletmiştir.¹⁶

Hz. Peygamber'in hadisleri, Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e yüklediği bu beyân görevinin yerine getirilişi sırasında ortaya çıkan “sözler manzûmesi” olmaktadır. Nitekim Şâtîbî (790/1388) sünneti, “*Kur'ân'ın beyânı*”¹⁷ diye açıklamıştır.

Diğer taraftan, Arap Dilinin en güçlü örneği, hiç şüphesiz Kur'ân metnidir. Kur'ân'ın fesâhat ve belâgat açısından eşsizliği ve büyüleyiciliği, sadece sözcük seçiminde değil, aynı zamanda söz diziminde ve ifade edilmesinde kendini gösteren bir durumdur. Bu itibarla ilâhî kelâma muhatap olan, onu benliğinde özümleyip

¹¹ Nahl 16/67.

¹² İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, XIII, 68, 69.

¹³ İbn Reşik, *el-Umde fî mehâsini's-şî'r ve âdâbih ve nakdih*, 3. bsk. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Mısır, 1963, I, 254.

¹⁴ Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, *Kitabu't-Ta'rifât*, yy. ty. s. 47.

¹⁵ Buhârî, Tîb, 51, Nikâh, 47; Müslim, Cuma, 47; Ebu Dâvûd, Edeb, 86, 87; et-Tirmizî, Birr, 79; Dârimî, Salât, 199; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, Kelâm, 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 269, 273, II, 16, 59, III, 470, IV, 263; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 710, IV, 529; Taberânî, *el-Kebîr*, X, 83; *el-Evsat*, VII, 341; Beyhakî, *es-Sünen*, III, 208; Ebu Nu'aym, *Hilye*, III, 224. Hadisin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 143; Abdulkadir el-Cürçânî, *Delâilu'l-icâz*, 1. bsk. thk. Muhammed et-Tancî, Dâru'l-kitab el-arabî, Beyrut, 1995, I, 32; Süyûtî, *el-Müzhir fî ilmi'l-luğa ve envâ'ihâ*, 3. bsk. thk. Muhammed Ahmed Câdelmevlâ Beğ ve dğr. Dâru't-turâs, Kahire, ty. II, 399; A. Zeki Safvet, *Cemheratu hutabi'l-arab*, el-Mektebetu'l-ilmîyye, Beyrut, ty. I, 165.

¹⁶ Câhız, *el-Beyân vet-tebyîn*, I, 56.

¹⁷ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Matbaatu'l-medenî, Kahire, yy. III, 196, 242, IV, 8.

beyân eden Hz. Peygamber'in, Kur'ân'ın kelime seçimi, söz dizimi ve edebî üslûbundan, bir başka anlatımla onun fesâhat ve belâğatından etkilenmemesi, aklın kabul edeceği bir husus değildir.

Mustafa Sâdık er-Râfi'î, Hz. Peygamber'in hadislerindeki belâğatı, Kur'ân ile diğer insanların sözleri arasında bir dereceye koymaktadır. Ona göre Hz. Peygamber vahye muhatap bir peygamber olması cihetiyle, Kur'ân'ın belâğat ve îcâzından doğal olarak etkilendiği için, Kur'ân'daki belâğat hadislere de yansımıştır. Ancak hadislerdeki belâğat, Kur'ân'ın îcâzının insan gücü sınırında olan kısmından ibarettir. Bir yönüyle normal insan gücü üstüne çıkarken, bir yönüyle Kur'ân'ın altına düşmektedir.¹⁸

Bu bakımdan, Kur'ân'ın îcâzı, îcâzı ve Hz. Peygamber'in edebî yönü üzerinde kafa yoran ilim adamlarının işaret ettikleri üzere,¹⁹ Hz. Peygamber'in belâğatı, Allah'tan vahiy alan seçilmiş bir kişi olarak, konuşmalarında, bazı vakitler Kur'ân'ın söz ve ifade özelliklerini yansıtırken; zaman zaman da bir beşer olması sebebiyle, bu beyân gücü daha mütevâzî düzeylerde kalmıştır. Bir başka ifadeyle, onun bir "beşer-peygamber" olması, konuşma ve ifadelerine de yansımış; ondan zaman zaman edebî değeri daha mütevâzî sözler sudûr ederken; bazı vakitler de konuşmalarında ilâhî vahyin estetik parıltıları gözlenmiştir.

Edebî değeri açısından hadislerin, Kur'ân'dan sonra ve daha aşağı derecede bir mevkî işgal ettiği hususu, bütün dilliler tarafından paylaşılan bir tespittir. Ancak bu, Hz. Peygamber'in sözlerinin belâğat ve söz parlaklığı açısından, göz ardı edilemeyecek bir düzeyde olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Nitekim Câhız, Hz. Peygamber'in dil yönünü anlatırken şu satırlara yer vermiştir:

"Hz. Peygamber'in kelâmı, harfleri az, mânâsı geniş, sanat kaygısından uzak, zorlanmadan söylenmiş bir sözdür. (...) Genişçe konuşulması gereken yerde genişçe konuşmuş, kısa konuşulması gereken yerde az sözle yetinmiştir. Nâdir kullanılan garîb kelimeleri terk etmiş, sokak ağzı diyebileceğimiz düzeysiz konuşmalara iltifat etmemiştir. Sadece hikmetin gerektirdiği şekilde konuşmuş, ismet sıfatının ve ilâhî teyidin kuşattığı, ilâhî yardımın kolaylık sağladığı sözlerden başkasını konuşmamıştır. Onun sözü, Allah'ın sevgi kattığı, makbûliyet perdesiyle örttüğü, tatlılıkla heybet sıfatını bir araya getirdiği bir sözdür. (...) Hiç kimse onun sözünden daha faydalı, daha mutedil, daha oturaklı, daha dengeli, üslûbu daha güzel, gâyesi daha yüce, söyleniş yeri ve zamanı bakımından daha güzel, söyleniş daha kolay, mânâsı daha açık ve konusu daha net bir söz duymamıştır."²⁰

¹⁸ M.Sâdık er-Râfi'î, *İcâzu'l-Kur'ân ve'l-belâğatu'n-nebeviyye*, 8. bsk. el-Mektebetu't-ticâriyye el-kübârâ, Mısır, 1965, s. 377.

¹⁹ Muhammed es-Sabbâğ, *el-Hadîsu'n-nebevî*, el-Mektebu'l-İslâmî, yy. 1981, s. 54, 55.

²⁰ Câhız, *el-Beyân ve'l-tebyîn*, II, 44. Krş. M. Sâdık er-Râfi'î, *İcâzu'l-Kur'ân ve'l-belâğatu'n-nebeviyye*, s. 314, 315; es-Sabbâğ, *el-Hadîsu'n-nebevî*, s. 51, 52.

Hız. Peygamber'in konuşma tarzı ve belâğatı ile ilgili ayrıntılı bilgi edinmek için, bu konuda kaleme alınmış eserlere muracaat edilebilir.²¹ Bu husustaki sahâbe tasvîrlerinde anlatıldığına göre, "Hz. Peygamber hızlı konuşmazdı, açık seçik bir şekilde konuşur, yanına oturan sözlerini ezberleyebilirdi."²² Nitekim Hz. Âişe (r.a.), arzu eden birinin, konuşmasının kelimelerini rahatlıkla sayabileceğini bildirmiştir.²³

Kur'ân'ın "ümmî nebî"²⁴ olarak nitelendirdiği Hz. Peygamber'den, herhangi bir dil eğitimi almadığı halde, edebî değeri yüksek sözler sudûr etmesi, Câhız'ın da işaret ettiği gibi, "kendisini bizzat Allah'ın eğitmesi" ile îzâh edilebilecek bir durum olsa gerektir.

Nitekim Nehd oğullarından bir heyete, kendi mahallî dil ve lehçesi ile hitap ettiğini görünce, "Ey Allah'ın Elçisi! Aynı babanın çocuklarıyız; Arap kabîlelerinden gelen heyetlerle, bizim anlayamadığımız bir tarzda konuşuyorsunuz?!" diyerek merakını dile getiren Hz. Ali'ye, "*Beni Rabbim sözü yerinde ve güzel kullanan bir kişi olarak eğitti ve eğitimimi güzel yaptı.*"²⁵ şeklinde cevap vermiştir. Hz. Peygamber, bir ta'lîm veya bu hususta herhangi bir eğitim alması söz konusu olmadan bunları yapmıştır.²⁶ Herhangi bir eğitim söz konusu bile olmadığı halde, muhatap olduğu kabîlenin mahallî dil ve lehçesini onlardan biriymiş gibi, hatta onların en fasihi olarak konuşması, onun "ilâhî ilhamla teyidine ve dil yeteneğinin güçlülüğüne" hamledilmiştir.²⁷

Kur'ân'ın indiği Arap toplumunda edebiyatın revaçta olması, insanların edebî yönden ileri düzeyde bulunmaları, yeni dînin Peygamberinin de aynı konuda onlardan daha ileri düzeyde olmasını gerektiriyordu. Elbette bu Allah'ın bir teyit ve yardımıydı. Ayrıca fesâhat ve belâğatıyla ünlü Kureyş kabilesinden olması, dili güzel kullanan ortamlarda yetişip büyümesi, onun dil yeteneğini olgunlaştıran önemli faktörler olmuştur.

Hâşim oğullarının bir çocuğu olarak dünyaya gelmesi, dayılarının Zühre oğullarından, bazı hanımlarının Esed oğullarından olması, ayrıca Medîne'de yaşa-

²¹ İsmail Lütfi Çakan, *Dinî Hitabet Çeşitleri-İlkeleri*, 3. bsk. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2003; Tacettin Uzun, *Hız. Peygamber'in Belâğatı*, Konya, 1996; Süleyman Uludağ, *İslâm'da İrşâd*, Mârifet Yayınları, 1981; A. Lütfi Kazancı, *Peygamber Efendimizin Hitabeti*, Mârifet Yayınları, İstanbul, 19890; Abdurrahman Çetin, *Hitabet ve İrşâd*, Aksâ Yayınları, Bursa, 1998.

²² Buharî, Menâkıb, 23; Müslim, Fedâilü's-sahabe, 160; Ebu Dâvûd, İlim, 7; Tirmizî, Menâkıb, 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 199, VII, 46, 193.

²³ Müslim, Zühhd, 71; Ebu Dâvûd, İlim, 7. Hz. Peygamber'in ifade tarzı konusunda daha fazla bilgi ve güzel bir icmal için bkz. Tacettin Uzun, *Hız. Peygamber'in Belâğatı*, s. 77-112.

²⁴ A'râf 7/157.

²⁵ Bazı kayıtlara göre, Hz. Peygamber bu hadisi, Hz. Ebu Bekr, kendilerine, "*Araplar arasında dolaşım, onlardan fasîh olanları dinledim, sizden daha fasîhini duymadım, sizi kim eğitti?*" diye sorması üzerine ifade buyurmuşlardır. Bilgi için bkz. M.Sâdık er-Râfi'î, *İcâzu'l-Kur'ân ve'l-belâğatü'n-nebeviyye*, s. 333. Hadis için bkz. İbnu's-Sem'ânî, *Edebu'l-ımlâ ve'l-istimlâ*, Dâru'l-kütüb el-ilmîyye, Beyrut, ty. s. 1.

²⁶ Bilgi için bkz. M. Sâdık er-Râfi'î, *İcâzu'l-Kur'ân ve'l-belâğatü'n-nebeviyye*, s. 350.

²⁷ M. Sâdık er-Râfi'î, *İcâzu'l-Kur'ân ve'l-belâğatü'n-nebeviyye*, s. 354. Krş. Ali Muhammed Hasen el-Ammârî, *Belâğatü'r-rasûl*, Dâru'l-ensâr, Kahire, ty, s. 33.

yan Ensâr'dan Evs ve Hazreç kabîlelerinin oluşturduğu Benî Amr' arasına hicret etmiş olması,²⁸ konumuz açısından zikre değer hususlardır. Hattâbî'nin (388/998) söylediği gibi,²⁹ Allah onu vahyinin tebliği için tayin etmiş, dînin açıklaması için görevlendirmiştir. Onun için dillerin ifade gücü en uygun olanını seçmiş, ona en fasîh biçimde konuşma ve en güzel şekilde beyân etme yeteneği lütfetmiş ve onu “cevâmi'u'l-kelim” sıfatı ile ebedileştirmiştir. Gerçekten de hadisçiler tarafından ittifakla sahîh bulunan bir hadislerinde, (أوتيت جوامع الكلم) = “Bana az lafızla, pek çok anlam ifade etme yeteneği bahşedildi”³⁰ buyurmuşlardır.

Bütün bunlar, Hz. Peygamber'in, vahye muhatap olmak ve onu insanlara tebliğ etmek ve beyân etmek üzere seçilmiş bir peygamber olarak, Kur'ân' metninin dilinden, fesâhat ve belâğatından ileri düzeyde etkilenmiş olduğu anlamına gelmektedir.

Kur'ân'ın üslûbu ile hadislerin üslûbu arasındaki benzerlik, o kadar dikkat çekicidir ki, dikkatli ve edebî zevk sahibi kişilerin bu durumun farkına varmalarını âdeta imkânsızdır. Nitekim *el-Hadîsu'n-nebevî* adlı eserin sahibi olan Muhammed es-Sabbâğ, kitabının “*el-Belâğatu'n-nebeviyye*” bölümünde, “*el-Muvâzene beyne üslûbi'l-Kur'ân ve üslûbi'l-hadîs*” başlığı altında bu konuya yer vermiştir. Hz. Peygamber'in edebî yönünü konu alan bir çalışma için, önemli gördüğümüz için, es-Sabbâğ tarafından eşleştirilen âyet ve hadis gruplarından üçünün metinlerini vermemiz faydalı olacaktır:

1. ³¹ ولتكن منكم أمة يدعون إلى الخير ويأمرون بالمعروف وينهون عن المنكر وأولئك هم المفلحون ³²
لتأمرن بالمعروف ولتنهون عن المنكر أو ليساطن الله عليكم شراركم فيدعو خياركم فلا يستجاب لهم
2. ³³ إنما المؤمنون إخوة فأصلحوا بين أخويكم واتقوا الله لعلكم ترحمون ³⁴
المسلم أخو المسلم لا يظلمه ولا يسلمه
3. ³⁵ يا أيها الناس إنا خلقناكم من ذكر وأنثى وجعلناكم شعوبا وقبائل لتعارفوا إن أكرمكم عند الله أتقاكم
أيها الناس إن ربكم واحد وإن أباكم واحد ، كلكم من بني آدم وآدم من تراب ، لا فضل لعربي على عجمي ولا لعجمي على عربي إلا بالتقوى ³⁶

²⁸ M. Sâdık er-Râfiî, *İcâzu'l-Kur'ân ve'l-belâğatu'n-nebeviyye*, s. 318. Krş, Mustafa es-Sabbâğ, *el-Hadîsu'n-nebevî*, s. 53.

²⁹ Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 209.

³⁰ Ebu Hilal el-Askerî, *Kitabu's-sinâ'ateyn*, I, 179. Hadis için bkz. Buhârî, Ta'bîr, 11, 22, İ'tisam, 1, Cihad, 122; Müslim, Mesâcid, 5-8, Eşribe, 72; Tirmizî, Siyer, 5; Nesâî, Cihad, 1, Tatbîk, 100; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 250, 314, 442, 501; Sa'id b. Mansûr, *es-Sünen*, II, 310; İbn Ebî şeybe, *Musannef*, VI, 318; Ebu Ya'lâ, *Müsned*, XI, 176; Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, II, 132; 160.

³¹ Âl-i İmrân 3/104.

³² Ebu Dâvûd, Melâhim, 17; Tirmizî, Fiten, 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 291, 388, 390.

³³ Hucurât 49 /10.

³⁴ Buhârî, Mezâlim, 3; Müslim, Birr, 32; Ebu Dâvûd, Edeb, 38.

³⁵ Hucurât 49/13.

³⁶ Hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 411. Daha fazla bilgi ve örnek için bkz. Muhammed es-Sabbâğ, *el-Hadîsu'n-nebevî*, s.119-129.

Hadislerde belâğat örneklerine geçmeden önce, Hz. Peygamber'in fesâhat ve belâğatıyla ilgili en önemli vasıf olan *îcâz* ile, onun ve sözlerinin, edebiyatta önemli bir tür olarak görülen *şiir sanatı* ile ilişkisi üzerinde durmamız, konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

1. İCÂZ

Sözlükte “sözünü kısa kesme, özetleme, işi çabuk yapma”,³⁷ “fazlalığı atma, uzak olanı yaklaştırma” anlamlarıyla karşılanan *îcâz* kelimesi, bazı bilginler tarafından “belâğat” kelimesiyle eşanlamlı görülmüştür.³⁸ Bir edebiyat terimi olarak “Az sözle çok anlam ifade etme”³⁹ anlamına gelmektedir. Ebu'l-Hasen Ali er-Rummânî (384/994) *îcâzı*, “sözün lafzının mânaya uygun olmasıdır; ondan ne eksik, ne de fazla”; “maksadı mümkün olan en az sözle anlatmaktır.”⁴⁰ cümleleri ile açıklamıştır. Câhız'ın hocası olan İbrâhim en-Nazzâm (231/845) ise “*îcâz*”ı “*ihtisâr*” kelimesiyle karşılamıştır. “*ihtisâr nedir?*” sorusuna da, “*Daha fazla ihtisârı, anlamın bozulmasıyla sonuçlanan ifade biçimi*” cevabını vermiştir.⁴¹ Buna göre, *îcâz*ın son sınırı, sözden bir kelime veya harfin atılmasıyla anlamın bozulmasına sebep olacak sınırdır. Bir şâir de “Sözün en üstünü, lafzı az olup çok mânâ ifade edenidir. Mânâsı az, lafzı uzun söz, fuzûlidir, dedikodudan ibarettir.”⁴² demiştir.

Söz için bir gâye, insanların dikkatleri için de bir sınır vardır. İhtiyaç oranını aşan, dinleyiciye bıkkınlık veren konuşmalar, hikmet sahibi kişilerce, anlamsız, yakışıksız ve ayıp görülmüştür.

Çok konuşmayı seven Râbi'atu'r-Re'y (136/753), uzun uzun konuştuğuktan sonra, takdir edileceğini de umarak bir bedevîye, “Size göre 'belâğat' nedir?” diye sorduğunda, bedevî “Az ve doğru konuşmaktır.” cevabını vermiştir. Onun “Peki konuşmada âcizlik nedir?” şeklindeki sorusuna cevabı ise, oldukça ağır olmuştur: “Sabahtan bu yana senin içinde bulunduğun hal.”⁴³ Edebiyatçılar, “sözün en üstünü, söylendikten sonra başka söze ihtiyaç bırakmayan sözdür”⁴⁴ demişlerdir.

Hikmet sahibi kişilerden biri, bir kişinin sözünü uzattığını ve susmadığını görünce, “Allah senin için iki kulak bir de dil yaratmıştır. Bu, konuştuğunun iki katını dinlemen içindir.”⁴⁵ demiştir. Bütün bunlardan, dili kullanmanın bir edebi ve ahlâkı bulunduğunu anlamaktayız ki, Hz. Peygamber bunu açık olarak ifade

³⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, V, 427; Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 679.

³⁸ Ebu Hilâl el-Askerî, *Kitabu's-sinâ'ateyn*, s. 130.

³⁹ Teftâzânî, *Muhtasaru'l-ma'ânî*, s. 257; Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, 220; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğâ*, s.222.

⁴⁰ İbn Reşîk, *el-Umde*, I, 250; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, s. 150 (الإيجاز هو العبارة عن الغرض بأقل ما يمكن من الحروف).

⁴¹ Ali Muhammed Hasen el-Ammârî, *Belâğatu'r-rasûl*, s. 51.

⁴² İbn Abdîrabbîh, *el-Ikdu'l-ferîd*, II, 263; el-Mâverdî, *Edebu'd-dünya ve'd-dîn*, s. 271 (خير الكلام قليل على كثير دليل ، (والعنى معنى قصير يحويه لفظ طويل ، وفي الكلام فضول وفيه قال وقيل).

⁴³ İbn Abdîrabbîh, *el-Ikdu'l-ferîd*, II, 261.

⁴⁴ İbn Abdîrabbîh, *el-Ikdu'l-ferîd*, II, 266 (خير الكلام ما لم يجتج بعده إلى كلام).

⁴⁵ Mâverdî, *Edebu'd-dünya ve'd-dîn*, s. 268.

etmişlerdir: “Benim sizden en çok sevdiğim ve kıyâmet günü benim meclisime en yakın olanlarınız, ahlâkı en güzel olanlarınızdır. En sevmediklerim ve kıyâmet günü meclisime en uzak kalanlarınız ise, gösteriş amacıyla gevezelik edenler, fasîh görünmek için avurdunu doldura doldura konuşanlar ve fazîlet ızhar etmek için kibirli kibirli lûgat parçalayan kimselerdir.”⁴⁶

Îcâz, hadisin üslûp özelliklerindedir. Kendisine kısa, fakat çok anlam ifade eden sözler söyleme yeteneği verildiğini⁴⁷ haber veren bir Peygamber'in sözleri, elbette verdiği bilgiye uygun olacaktır. “Cevâmiu'l-kelim” sıfatı, onun “lafız olarak kısa, mânâ olarak geniş anlamlar ortaya koyan sözlerin sahibi olmasını” ifade etmektedir.⁴⁸

Süyûtî (911/1505)'nin bildirdiğine göre, İbn Dureyd (321/933) *el-Müctebâ* adlı eserinde, ilk defa Hz. Peygamberden duyulan sözler için, hepsi cevâmiu'l-kelim türünden olan (مات حتف أنفه) = “Yatağında/eceliyle öldü”, (لا ينتطح فيها عنزان) = “Bu hususta artık iki keçi toslaşmaz”;⁴⁹ (الآن حمي الوطيس) = “Şimdi harb kızışı”; (لا يلدغ) = “Mü'min bir delikten iki defa ısırılmaz”;⁵⁰ (الحرب خدعة) = “Savaş hile demektir”⁵¹ ve (إياكم وحضراء الدّمن) = “Çöplükte biten çiçekten sakının”⁵² hadislerini örnek olarak kaydetmiştir.⁵³

⁴⁶ Tirmizî, *Birr*, 71; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 369, IV, 193, 194, 276, 534; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 210; İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 231, XII, 268; Abdurrezzak, *Musannef*, XI, 144; Taberânî, *el-Kebîr*, X, 190; Ebu Nuaym, *Hilye*, V, 188; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 193, 194; *Şuabul-îmân*, VI, 233, 234. Elbânî, hadisin sahîh olduğuna hükmetmiştir. Bkz. Elbânî, *Sahîhu'l-Terğîb ve't-terhîb*, 5. bsk. Mektebetu'l-ma'ârif, Riyad, III, 63. Hadisin dil ve edebiyat kaynaklarında geçtiği yerler: Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, II, 47; Ebu'l-Abbâs el-Müberriid, *el-Kâmil fî ilmi'l-edeb*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire, 1956, I, 5; Şerif er-Radî, *el-Mecâzât en-nebevîyye*, s. 187, 188; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî-Mahmud Muhammed et-Tanâhî, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, Riyâd, ty. I, 209; Ahmed Hasen ez-Zeyyât, *Tarîhu edebi'l-arabi*, 25. bsk. Dâru nahdati Mısır, Kahire, ty. s. 98.

⁴⁷ Buharî, *İ'tisam*, 1, Cihad, 122, Ta'bîr, 22; Müslim, *Mesâcid*, 5-8, Eşribe, 73; Tirmizî, *Siyer*, 5; Dârakutnî, *es-Sünen*, IV, 144.

⁴⁸ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, Dâru'l-fikr, yy. ty. I, 110.

⁴⁹ Hz. Peygamber, “*vecîz mesel*” türü için örnek teşkil eden bu sözü, kendisini ve İslâm'ı hicveden Benî Hutame'den Asmâ' isimli kadının öldürülmesi üzerine söylediği nakledilmiştir. Bkz. el-Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IX, 112; Kudâ'î, *Müsnedü's-şihâb*, II, 46, 47, 48. Haberin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, II, 43; Ebu Mansûr es-Se'âlibî, *el-Îcâz ve'l-îcâz*, Dâru Sa'b, Beyrut, ty. s. 16; Ebu Hilâl el-Askerî, *Kitabu cemherati'l-emsâl*, 2. bsk, thk. Ebu'l-Fadl İbrahim-Abdulmecîd Katâmîş, Dâru'l-fikr, yy. 1988, II, 377, 403, 404; Zemahşerî, *el-Müstaksâ fî emsâli'l-arab*, II, 277; Süyûtî, *el-Müzhîr*, I, 241. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, V, 162.

⁵⁰ Buharî, *Edeb*, 83; a. mlf, *el-Edebu'l-müfred*, I, 435; Müslim, *Zühd*, 63; Ebu Davûd, *Edeb*, 29; İbn Mâce, *Fiten*, 13; Dârimî, *Rikâk*, 65; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 115, 379; Taberânî, *el-Kebîr*, XII, 287; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VIII, 169. Hadîs sahîhtir. Bilgi için bkz. Elbânî, *el-Câmiu's-sağîr ve ziyâdetuh*, I, 1374; *Sahîhu İbn Mâce*, II, 361. Hadisin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, II, 43; Ebu's-Şeyh el-Esbahânî, *Kitabu'l-emsâl fî'l-hadîs en-nebevî*, 1. bsk. thk. Abdulalî Abdulhamîd, Dâru's-selefiyye, Bombay, 1982, s. 8; Süyûtî, *el-Müzhîr*, I, 165, 241; İbn Hucce el-Hamevî, *Hizânetu'l-edeb ve ğâyetu'l-ereb*, Mısır, 1304, I, 186.

⁵¹ Buharî, *Cihâd*, 157, *Menâkib*, 25; Müslim, *Cihâd*, 18, 19, *Zekât*, 153; Ebu Davûd, *Cihâd*, 92, *Sünne*, 28; Tirmizî, *Cihâd*, 5; İbn Mâce, *Cihâd*, 28; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 90, 126, II, 312, 314, III, 224, 308, VI, 387, 459; İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII, 155, XI, 78; Taberânî, *el-Kebîr*, II, 82, V, 136, XI, 300, XVIII, 53, XIX, 42; *el-Evsat*, IV, 252. Hadisin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: Se'âlibî, *el-Îcâz ve'l-îcâz*, s. 22; Ebu's-Şeyh, *Kitabu'l-emsâl fî'l-hadîs*, s. 2; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, X, 419; Meydânî,

Ebu'l-Feth İbnu'l-Esîr (637/1259), Hz. PeygamberİN cevâmiu'l-kelim özelliği taşıyan sözlerini ikiye ayırarak ele almıştır: Kendisiden önce hiçbir kimseden duyulmayıp, ilk kez ondan duyulanlar, bir de az lafızla çok mânâ ifade buyurdıkları diğer vecîz sözler. Birinci gruba örnek olarak (بعثت في نفس الساعة)⁵⁴ ve (الآن حمي الوطيس)⁵⁴ = “Kıyametin nefesi (hissedildiği bir zamanda) gönderildim”⁵⁵ hadislerini zikretmiştir.⁵⁶ Mustafa Sâdık er-Râfi’î (1356/1937), (مات حتف أنفه), (هدنة على دخن) = “Duman üzerinde bir barış (Zoraki yapılan ateşkes)”;⁵⁷ (رويدك رفقا بالقوارير) = “Aman yavaş, kristallere özen göster!”; (لا تنطح فيها عنزان); (يا حيل الله اركبي) = “Allah’ın atları (süvâri), binin!”⁵⁸ gibi rivayetleri de bu gruba dahil etmektedir.⁵⁹ Bu örnekler, Hz. Peygamber’in, Arapça’nın zenginleşmesi ve müfredâtının artırılması konusunda önemli katkılar yaptığını göstermektedir.

İkinci grup cevâmiu'l-kelim örnekleri için ise, çeşitli edebiyatçılar tarafından hatırı sayılır ölçüde hadis zikredilmiştir. Bazılarına işaret etmede fayda ummaktayız:

Ebu Hilâl el-Askerî (395/1005), (حبك الشيء يعمي ويصم), (إياكم وحضراء الدمن) = “Bir şeyi sevmen, kör ve sağır eder (Aşkın gözü kör, kulağı sağırdır)”;⁶⁰ (إن من البيان ترك الشر) = “Mü’minin niyeti, amelinden daha hayırlıdır”;⁶² (تية المؤمن خير من عمله);⁶¹ (لسحرا

→

Mecmau'l-emsâl, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mısır, 1959, I, 197; Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 241; İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 35; İbn Manzûr, *Lisanu'l-arab*, VIII, 63; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, I, 919; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, IV, 5174.

⁵² Hadisle ilgili açıklama, “Hadislerde Edebî Sanat Örnekleri” bölümünde gelecektir.

⁵³ Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 302.

⁵⁴ Rivayetle ilgili açıklama, “Hadislerde Edebî Sanat Örnekleri” bölümünde gelecektir.

⁵⁵ Tirmizî, *Fiten*, 39; Taberânî, *el-Kebîr*, XX, 308; Râmhürmüzî, *Kitâbu emsâli'l-hadis*, 1. bsk. thk. Ahmed Abdulfettâh Temmâm, Beyrut, 1988, s. 23.

⁵⁶ İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-sâir*, s. 21.

⁵⁷ Hadisle ilgili açıklama, “Hadislerde Edebî Sanat Örnekleri” bölümünde gelecektir.

⁵⁸ Ebu Davûd, *Cihâd*, 54; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 397; Ebu Nuaym, *Hilye*, IV, 156. Rivayetinin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları için bkz. Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, II, 43; Hattâbî, *Ğarîbu'l-hadis*, I, 105, 191; Zemahşerî, *el-Fâik fi ğarîbi'l-hadis*, 2. bsk. thk. Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Mısır, ty. I, 322; el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, VII, 433, X, 55; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, XI, 226.

⁵⁹ M. Sâdık er-Râfi’î, *İcâzu'l-Kur’ân ve'l-belâgatü'n-nebeviyye*, s. 362-365.

⁶⁰ Ebu Dâvûd, *Edeb*, 116; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 194, VI, 450; Taberânî, *el-Evsat*, IV, 334; Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, I, 157. Rivayet, Elbânî tarafından “zayıf” bulunmuştur. Bilgi için bkz. *ed-Da’ife*, IV, 348, *Da’ifu Ebi Dâvûd*, I, 507. Hadisin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: İsfahânî, *Kitabu'l-eğânî*, I, 229, VIII, 229; Ebu's-Şeyh, *Kitabu'l-emsâl fi'l-hadis*, s. 70; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, II, 271; 360; Hakîm et-Tirmizî, *el-Emsâl mine'l-Kitâb ve's-Sünne*, 1. bsk. thk. es-Seyyid el-Cemîlî, Dâru İbn Zeydün, Beyrut, 1985, I, 170, 311; Ebu Hilâl el-Askerî, *Kitabu cemherati'l-emsâl*, I, 356; Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, I, 78, 196.

⁶¹ Hadisin tahriri daha önce geçti.

⁶² Hadis için bkz. Taberânî, *el-Kebîr*, VI, 185; Beyhakî, *Şu'abu'l-imân*, V, 343; Ebu Nu'aym, *Hilye*, III, 255; Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, I, 119; Ebu Hilâl el-Askerî, *Kitabu's-sınâ'ateyn*, s. 133; Elbânî, rivayetinin (تية المؤمن خير من عمله وعمل المنافق خير من تيته) şeklindeki Enes ve Sehl b. Sa'd tarifleri için “zayıf” hükmü verirken (*el-Câmi'u's-Sağîr ve Ziyâdetuh*, I, 1275; *ed-Da’ife*, V, 244); (تية المؤمن خير من عمله وتية الفاجر شر من عمله) lafzı için “mevzû” demiştir. (*ed-Da’ife*, VI, 290).

صدقة) = “Kötülüğü terk etmek, bir sadakadır”⁶³ hadislerini sıraladıktan sonra, “Bu sözlerin ifade ettikleri anlamları yan yana getir, onlarla yeni bir yapı oluştur, onların bu sözlerden kat kat fazla olduğunu göreceksin.”⁶⁴ ifadelerine yer vermiştir.

Çeşitli edebiyat kaynaklarında Hz. Peygamber'in cevâmiu'l-kelim sözlerine örnek gösterilen başka sözleri de vardır. Bunlardan birkaçına daha işaret edelim: (إن الميت لا أرضا قطع ولا ظهرا أبقى = “Hayvanımı yorup âciz bırakan kişi, ne yol alabilir, ne de onun sırtını pek bırakır”;⁶⁵ (الدال على الخير كفاعله) = “Hayra önderlik eden, onu bizzat yapan gibidir”;⁶⁶ (الظلم ظلمات يوم القيامة) = “Zulüm, kıyamet günü sahibine karanlıklar olarak dönecektir”;⁶⁷ (زر غبًا تزدد حبًا) = “Gün aşırı ziyarete bulun, sana olan sevgi artsın (Dosta çok varan kişi ekşi yüz görür)”;⁶⁸ (ما عال من اقتصد) = “İktisat eden fakir düşmez”;⁶⁹ (ابدأ بمن تعول) = “Allah'ın yardımı cemaatle beraberdir”;⁷⁰

⁶³ Rivayet hakkında Aclûnî'nin verdiği “Kastallâni, el-Mevâhib adlı eserinde herhangi birisine isnad etmeden zikretmiştir.” bilgisi dışında bir kayda rastlayamadık. Bkz. Keşfu'l-hafâ, I, 359.

⁶⁴Ebu Hilâl el-Askerî, *Kitabu's-smâ'ateyn*, s. 133. Krş. Mustafa es-Sabbâğ, *el-Hadisü'n-nebevî*, s. 107, 108.

⁶⁵ Beyhakî, *es-Sünen*, III, 18; Kudâ'i, *Müsnedü's-şihâb*, II, 184; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 229 (Heysemî, hadisin Cabir rivayetinin senedinde geçen Ebu Akil Yahyâ b. el-Mütevekkil adlı râvînin yalancı olduğunu kaydetmiştir). Rivayetin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: Ebu'l-Abbas el-Müberraîd, *el-Kâmil*, I, 244; Se'âlibî, *el-İcâz ve'l-icâz*, s. 16; Ebu Hilâl el-Askerî, *Kitabu cemheratil-emsâl*, I, 21, 545; Ebu's-Şeyh, *Kitabu'l-emsâl fi'l-hadis*, s. 142; Kalkeşendî, *Subhu'l-A'şâ*, XI, 381; Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, I, 7; İbnu'l-Esir, *en-Nihâye*, I, 192; Ebu Ubeyd el-Bekrî, *Faslu'l-mekâl fi şerhi kitâbi'l-emsâl*, thk. İhsan Abbas-Abdulmecid Abidin, Müessesetu'r-risâle, Beyrut, 1983, I, 13, 317; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Tarihu'l-edeb el-arabî*, 25. bsk. Dâru nahdati Mısır, Kahire, ty. s. 98.

⁶⁶ Müslim, *İmâra*, 133, Edeb, 115; Tirmizî, *İlim*, 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 120, V, 274, 357; Taberânî, *el-Kebîr*, XVII, 226, 227, 228; a. mlf, *el-Evsat*, III, 34; Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, VI, 116; Ebu Nuaym, *Hilye*, VI, 266; Kudâ'i, *Müsnedü's-şihâb*, I, 185. Hadisin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: Se'âlibî, *el-İcâz ve'l-icâz*, s. 17, 18; Ebu's-Şeyh, *Kitâbu'l-emsâl fi'l-hadis*, s. 105; Ebu Hilâl el-Askerî, *Kitabu cemheratil-emsâl*, I, 443, 453, 494; Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, I, 268; A. Zeki Safvet, *Cemheratu hutabî'l-arab*, I, 131, 140.

⁶⁷ Buharî, *Mezâlim*, 8; Müslim, *Birr*, 56, 57; Tirmizî, *Birr*, 83; Dârimî, *Siyer*, 72; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 92, 105, 106, 137, 156, III, 323; İbn Hibbân, *Sahih*, XI, 579; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 55; Taberânî, *el-Kebîr*, XX, 22; *el-Evsat*; VII, 29; Beyhakî, *es-Sünen*, VI, 93; a. mlf, *Şu'abu'l-îmân*, VI, 46, 47; Kudâ'i, *Müsnedü's-şihâb*, I, 97, 98. Hadisin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: el-Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh fi ilmi'l-luğa*, 1. bsk. Dâru ihyâi'l-ulûm, Beyrut, 1998, s. 359; Se'âlibî, *el-İcâz ve'l-icâz*, s. 21; Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, I, 144; İbn Hucce el-Hamevî, *Hizânetu'l-edeb*, I, 64; A. Zeki Safvet, *Cemheratu hutabî'l-arab*, III, 198.

⁶⁸ İbn Hibbân, *Sahih*, II, 386; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 390; Taberânî, *el-Kebîr*, IV, 21; *el-Evsat*, II, 210, III, 248; Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, 326, 327, 328; Ebu Nuaym, *Hilye*, III, 322; Kudâ'i, *Müsnedü's-şihâb*, I, 366, 367. Hadisin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: *Ebu'l-Feth el-Ebhîşî, el-Mustatraf fi külli fennin mustatraf*, 2. bsk. thk. Müfid Muhammed Kumeyhâ, Dâru'l-kütüb el-ilmîyye, Beyrut, 1986, I, 276; Ebu Hilâl el-Askerî, *Kitabu cemheratil-emsâl*, I, 505; Se'âlibî, *el-İcâz ve'l-icâz*, s. 22; Zemahşerî, *el-Mustaksâ fi'emsâl'l-arab*, II, 109; Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, I, 322; Ebu's-Şeyh, *Kitâbu'l-emsâl fi'l-hadis*, s. 12.

⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 448; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 331; Taberânî, *el-Kebîr*, X, 108; *el-Evsat*, V, 206; Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, V, 255; Ebu Nuaym, *Hilye*, III, 195. Hadisin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: Se'âlibî, *el-İcâz ve'l-icâz*, s. 22; Ebu's-Şeyh, *Kitâbu'l-emsâl fi'l-hadis*, s. 54.

⁷⁰ Tirmizî, *Fiten*, 7; Nesâî, *Tahrîm*, 6; İbn Hibbân, *Sahih*, X, 437; Taberânî, *el-Evsat*, VI, 277; Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, VI, 66. Hadisin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: Se'âlibî, *el-İcâz ve'l-icâz*, s. 22; Ebu'l-Feth el-Ebhîşî, *el-Mustatraf*, I, 67; Kalkeşendî, *Subhu'l-A'şâ*, I, 290, X, 314.

“Sadaka vermeye bakmakla yükümlü olduğun kimselerden başla”;⁷¹ (إنما الأعمال بالنيات) = “Ameller niyetlere göredir”;⁷² (الدين النصيحة) = “Din dürüstlüktür”;⁷³ (المرء مع من أحب) = “Kişi sevdiği ile beraberdir.”⁷⁴

Bütün bunlar, Hz. Peygamber'in genel olarak kısa ve veciz söz söylemeyi tercih ettiği anlamına gelmektedir. Elbette şartlar gerektirdiğinde uzun konuşmalar da yapmışlardır. Nitekim Ebu Sa'îd el-Hudrî'nin rivayetine göre, bir gün ikinci namazından sonra, “*Dikkat edin, dünya yeşildir, tatlıdır. (...)*” ifadeleriyle başlayan bir konuşmaları,⁷⁵ ufukta güneşin sadece kırmızılığı kalıncaya kadar devam etmiştir. Bu durumu değerlendirmek üzere, “*Geçen zamana oranla dünyanın ömründen kalan, içinde olduğumuz güne oranla kalan vakit kadardır.*” buyurmuştur ki, er-Râfi'nin söylediği gibi,⁷⁶ bu süre örfе göre iki saatten daha az bir süredir ve bu söz, Hz. Peygamber'in belâğatını anlatmak için yeterlidir. Ancak bu tür uzun konuşmalarının sayılı ve az olduğu bilinmektedir.

2. ŞİİR

Her şeyden önce, Hz. Peygamber'in bir şâir olmadığı, getirdiği Kur'ân ve hayatı boyunca yapmış olduğu konuşmalardan oluşan hadislere de şiir denilemeyeceği, izahtan vârestedir,. tespit edelim. Kur'ân'da “Biz ona şiir öğretmedik, ayrıca ona şiir gerekmez.”⁷⁷ buyrulmuştur. Onun şiir karşısındaki tutumunu anlayabilmek için, lehte ve aleyhte söylediklerinin, bağlam, konum ve amacı iyi araştı-

⁷¹ Müslim, Zekât, 95, 96, 97, 106; Ebu Davûd, Zekât, 39, 40; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 44, 94, 152; III, 434, V, 262; İbn Hıbbân, *Sahih*, VIII, 130, 134; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 574, II, 668; Taberânî, *el-Kebîr*, III, 190, 200, 201, 203, *el-Evsat*, I, 26, IX, 102, 184. Hadisin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, II, 46; Hakîm et-Tirmizî, *el-Emsâl mine'l-Kitâb ve's-Sünne*, s. 87; Se'âlibî, *el-İcâz ve'l-İcâz*, s. 22, 23; Ebu's-Şeyh, *Kitâbu'l-emsâl fil-hadîs*, s. 113; A. Zeki Safvet, *Cemheratu hutabî'l-arab*, II, 503.

⁷² Buharî, Bed'u'l-vahy, 1, İmân, 41, Nikâh, 5, Talâk, 11; Eymân, 33; Hiyel, 1; Müslim, İmâra, 155; Ebu Davûd, Talâk, 11; Tirmizî, Fedâilu'l-cihâd, 16; Nesâî, , Tahara, 59; İbn Mâce, Zühd, 26; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 25; Taberânî, *el-Evsat*, I, 9, 17, VII, 123; Beyhakî, *es-Sünen*, I, 298, II, 180; Ebu Nuaym, *Hilye*, VI, 342; Kudâî, *Müsnedu's-şihâb*, II, 195. Hadisin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 386; İbn Hucce el-Hamevî, *Hizânetul-edeb*, II, 472; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, XII, 265; Ebu'l-Feth el-Ebhîşî, *el-Mustatraf*, I, 67; M. Sâdık er-Râfi'î, *İcâzu'l-Kur'ân*, s. 375.

⁷³ Buharî, İmân, 42; Müslim, İmân, 95; Tirmizî, Birr, 17; Nesâî, Bey'at, 31; Dârimî, Rekâik, 41; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 351, II, 297, IV, 102; Ebu Ya'lâ, *Müsned*, VIII, 163; İbn Hıbbân, *Sahih*, X, 435; Taberânî, *el-Kebîr*, II, 52, 53, 54; a. mlf. *el-Evsat*, II, 42, IV, 259; Beyhakî, *es-Sünen*, VIII, 163; Ebu Nuaym, *Hilye*, VI, 242, VII, 142; Kudâî, *Müsnedu's-şihâb*, I, 44, 45. Hadisin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: İbn Hucce el-Hamevî, *Hizânetul-edeb*, I, 239, II, 402; Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, I, 271; Ebhîşî, *el-Mustatraf*, I, 173; M. Sâdık er-Râfi'î, *İcâzu'l-Kur'ân*, s. 375.

⁷⁴ Buharî, Edeb, 96; Müslim, Birr, 165; Tirmizî, Zühd, 50; De'avât, 98; Dârimî, Rikâk, 71; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 392, III, 104, 110 IV, 107, 160; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, XI, 199; İbn Hıbbân, *es-Sahih*, I, 308, II, 316; Taberânî, *el-Kebîr*, VIII, 54, 59, 61, 62; a. mlf. *el-Evsat*, II, 286, 352, IV, 42; Dârakutnî, *es-Sünen*, I, 131. Hadisin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: el-İsfahânî, *el-Eğâni*, XIII, 371; İbn Hucce el-Hamevî, *Hizânetul-edeb*, I, 186; M. Sâdık er-Râfi'î, *İcâzu'l-Kur'ân*, s. 376.

⁷⁵ Hadis için bkz. Tirmizî, Fiten, 24, Zühd, 41; İbn Mâce, Fiten, 19; Dârimî, Rikâk, 37; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 7, 19, 46, 61, 74, VI, 68, 364, 410.

⁷⁶ M. Sâdık er-Râfi'î, *İcâzu'l-Kur'ân*, s. 334.

⁷⁷ Yâsîn 36/69.

rılmalıdır. Bir de ilgili haberlerin bütünü göz önüne alınarak sonuca gitme yolu tercih edilmelidir.

Bütün bu ilkeler ışığında konuya yaklaşıldığında Hz. Peygamber'in şiire, salt şiir olduğu için karşı olmadığı, onu başka yanlışlıklara kapı aralaması, başka olumsuz faktörlerle birleşmesi durumunda yediği, tam aksine dinlemeyi sevdiği ve yararlanılması gereken bir anlatım biçimi olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber'in şiirden hoşlanmadığına ilişkin kanaatlerin oluşmasında rol oynayan rivayetlerden biri, “*Birinizin karnının irinle dolması, şiirle dolmasından daha iyidir*”⁷⁸ hadisidir. İbn Reşîk'in da işaret ettiği gibi, bu rivayette yerilen, farz ibadetler ve dîni görevlerini aksatacak derecede kendini şiire kaptırmadır. Bir diğer önemli husus da, Zerkeşî (794/1392)'nin verdiği bilgidir. Onun kaydına göre Hz. Âişe (r.a.), Ebu Hureyre'nin bu hadisi eksik muhafaza ettiğini ve hadisin tamamının, “*Birinizin karnının irin ve kanla dolması, beni hicveden şiirle dolmasından, o kimse için daha hayırlıdır*” şeklinde olduğuna işaret etmiştir.⁷⁹ Hz. Âişe'nin bu istidrâkinden, hadisin Hz. Peygamber ve dolayısıyla İslâm'ı hicveden içerikteki şiirleri yasakladığı anlaşılmaktadır. Yine Câhiliye devri şâirlerinden İmruu'l-Kays (m.530-540) hakkındaki “*İmruu'l-Kays, cehenneme giden şâirlerin bayraktarıdır*”⁸⁰ hadisiyle de, onun alkol ve zinâ içerikli şiir ve gazellerle uğraşmış olması yerilmiş olsa gerektir.⁸¹

Diğer taraftan, Hz. Peygamber'in “*Şiirin bir kısmı hikmet değerindedir*”⁸² bu-yurması yanında, şiir dinlediğine, şâirlere iltifatına, şiirlerini takdir ederek ikramlarda bulunduğu dair haberler bulunmaktadır. Nitekim hadis kitaplarında nakledilen bazı haberler, Hz. Peygamber'in, insanların mescitte şiir okumalarına izin verdiğini göstermektedir.⁸³ Hassân b. Sâbit (44/673) için mescitte şiir okuyacağı bir minber yaptırmış;⁸⁴ Ka'b b. Züheyr (24/644), (بانت سعاد فقلبي اليوم مبتول) = “*Suad benden ayrıldı, artık kalbim hastadır*” şeklinde başlayan kasîdesini mescitte dikkatle dinlemiş, beğendiğini hırkasını hediye ederek göstermiştir.⁸⁵

⁷⁸ Buharî, Edeb, 92; Müslim, Şiir, 7-9; Ebu Dâvûd, Edeb, 87; Tirmizî, Edeb, 71; İbn Mâce, Edeb, 42; Dârimî, İsti'zân, 69; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I,175, 177, 181, II, 39, 96, 288, III, 8, 41. Rivayetin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: İbn Reşîk, *el-Umde*, I, 31, 32.

⁷⁹ Zerkeşî, Bedruddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *el-İcâbe li irâdi mâ istedreketu 'Âişe ale's-sahâbe* (trc. Bünyamin Erul, Hz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler, s. 127, Kitâbiyât, Ankara, 2000).

⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 227.

⁸¹ İbn Reşîk, *el-Umde*, I, 43.

⁸² Buharî, Edeb, 90; Ebu Dâvûd, Edeb, 87; Tirmizî, Edeb, 69; İbn Mâce, İsti'zân, 68; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 456, V, 125.

⁸³ İlgili rivayetler için bkz. Buharî, Salât, 86; Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 151, 155; Ebu Dâvûd, Salât, 214, Hudûd, 33; Tirmizî, Salât, 123; Nesâî, Mesâcid, 23, 24; İbn Mâce, Mesâcid, 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 179, III, 434, V, 222.

⁸⁴ İbn Reşîk, *el-Umde*, I, 27.

⁸⁵ İbn Sellâm el-Cumâhî, *Tabâkâtu's-şu'arâ*, thk. A. Muhammed Şâkir, Leiden, 1913, s. 20.

إن الرسول لنور يستضاء به مهتد من سيوف الهند مسلول

“Şüphesiz Peygamber kendisiyle aydınlanılan bir ışık, Hind kılıçlarından keskin ve kınından çıkmış bir kılıçtır” beytini okuyunca, müdâhele ederek (من) şeklinde düzeltmesini istemiş, Ka'b da bu kısmı düzeltmiştir.⁸⁶

Bir defasında Nâbiğa el-Ca'dî (80/699), huzurunda

علونا السماء عفةً وتكرّما وإنا لنبغى فوق ذلك مظهرا

“İffet ve incelik bakımından göğe yükseldik; fakat bunun üstünde bir mazhariyet isteriz” şeklinde bir beyit okuyunca Hz. Peygamber, istediği mazhariyetin ne olduğunu sormuş, o da “Seninle birlikte cennet” cevabını vermişti. Bunun üzerine “*Evet, inşallah*” buyurmuş ve bu şiiri sebebiyle kendisi için hayır duada bulunmuştur.⁸⁷ Hicvi sevmedikleri halde, müşrik şâirlerin kendisine ve İslâm'a karşı yönelttikleri hiciv kampanyasına Hassân b. Sâbit'in cevap vermesini istemiş ve “*Onları hicvet, Allah'a yemin ederim ki, onlara yaptığın hiciv, gece karanlığında onlara atılan oklardan daha etkilidir. Onları hicvet, Ruhul-kudüs seninledir*”⁸⁸ demiştir.

Lebîd b. Rabî'a (41/661)'nın (ألا كل شيء ما خلا الله باطل وكل نعيم لا محالة زائل) = “Allah'tan başka her şey fânîdir; her nimet de şüphesiz yok olacaktır” beyti hakkında, “*Şâirin söylediği en doğru söz, Lebîd'in sözüdür*”⁸⁹ buyurmuştur. Bu sözü, beytin birinci mısraını zikrederek söylemiştir. Çünkü Arapların en fasîhi olmasına rağmen, onun bir şiir beytini tam olarak okumadığı hususunda görüş birliğine varılmıştır.⁹⁰

(اللهم إن الأجر أجر الآخرة فارحم الأنصار والمهاجرة) şeklindeki şiiri andıran beyit,⁹¹ rivayetinin farklı tarîklerinde farklı lafızlarla tespit edildiği ve bu dizimlerde kâfiye ve vezin de bozulduğu için, şiir ismiyle adlandırması uygun bulunmamıştır. Huneyn savaşında bir ara müslümanların dağılıp kaçmaya başladığını görünce, onları toplayıp savaşa teşvik etmek üzere dile getirdikleri (أنا النبي لا كذب أنا ابن عبد المطلب) = “*Ben Peygamberim, yalan yok - Ben Abdulmuttalib'in oğluyum*”⁹² ve Hendek kazımı sırasında ayağı takılarak düştüklerinde kanayan parmaklarına hitap ederek söyledikleri (هل أنت أصبع دميت وفي سبيل الله ما لقيت) = “*Sen kanayan bir parmak değil misin -*

⁸⁶ İbn Abdırabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, V, 288.

⁸⁷ İbn Reşîk, *el-Umde*, I, 53. Aynı beyit bazı kaynaklarda, (بلغنا السماء مجدا وجودا وسوددا وإنا لترحو فوق ذلك مظهرا) = “*Şeref, cömertlik ve doğrulukta göğe ulaştık; fakat bunun ötesinde bir mazhariyet umarız*” şeklinde geçmektedir. Bkz. İbn Abdırabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, V, 276.

⁸⁸ Buharî, *Bed'ül-vahy*, 6, Meğâzî, 30, Edeb, 91; Müslim, *Fedâilu's-sahâbe*, 153; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 286, 289, 299, 301, 303.

⁸⁹ İbn Abdırabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, V, 273. Hadis için bkz. Buharî, *Menâkıbu'l-ensâr*, 26, Edeb, 90, Rikâk, 29; Müslim, *Birr*, 2-6; Tirmizî, Edeb, 70; İbn Mâce, Edeb, 41; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 248, 393, 444, 458.

⁹⁰ M. Sâdik er-Râfî'î, *İcâzu'l-Kur'ân ve'l-belâğatu'n-nebeviyye*, s. 339.

⁹¹ Buharî, *Menâkıbu'l-ensâr*, 46, Cihâd, 33; Müslim, Cihâd, 44.

⁹² M. Sâdik er-Râfî'î, a. g. e. s. 340. Hadis için bkz. Buharî, Cihâd, 52, 61, 97, 167, Meğâzî, 54; Müslim, Cihâd, 78-80; Tirmizî, Cihâd, 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 280, 281, 289, 304.

*Başına gelen de Allah yolunda gelmiş değil midir?*⁹³ şeklindeki sözleri için, şiir iddiaları olmuşsa da, tercih edilen ve bizim de uygun bulduğumuz görüş, bu tür sözlerin şiir değil, recez olduklarıdır.⁹⁴ Nitekim el-Halîl b. Ahmed son iki beytin ilkinde yer alan recezi “menhûk recez”, diğerindekini “meştûr recez” şeklinde isimlendirmiş, bunların ne olduklarına ilişkin bir soruya verdiği cevap ise, “secili yarımlandır” tarzında olmuştur.⁹⁵ Recez, genel olarak şiir sayılmamış, onun seci' vezinleri gibi bir vezin olduğu ifade edilmiştir.⁹⁶ İbn Hacer'in söylediği gibi, bu bir şiir vezni olsa bile ömrü boyunca bir iki beyit söylemiş olana şâir denilemez.⁹⁷

Sonuç itibarıyla, Hz. Peygamber ahlâkî ve insanî değerleri konu alan şiirleri dinlemiş, sevmiş, övmüş, bazen müdâhele edip düzeltmeler yapmış ve onların etki gücüne vurgu yapmışsa da, kendisinden şiir diyebileceğimiz bir söz nakledilmemiştir. Zaman zaman şiiri andıran secili sözler nakledilmiş olmakla birlikte, bunların şiir olmadığına hükmedilmiştir.

II. HADİSLERDE EDEBÎ SANAT ÖRNEKLERİ

Bu başlık altında incelenecek örnekler için, öncelikle “dil ve edebiyat literatüründe geçmiş olma” şartı arandı. Dipnotlar incelenince anlaşılacaktır ki burada sunulacak hadislerin büyük çoğunluğu, en az bir olmak üzere, birçok edebiyatçı tarafından gerek istişhâd amacıyla, gerek herhangi bir sebeple, dil açısından ilgi çekici görülerek edebiyat kaynaklarında aktarılmış rivayetlerdir. Söz konusu kaynaklarda haberler, bazen bizzat ilgili edebî sanat zikredilerek geçerken, bazen mesel, bazen mecâz genel başlığı altında yerlerini almıştır. Nitekim gerek yukarıda “îcâz” başlığı altında verdiğimiz, gerek herhangi bir edebî türün örneği olarak ilgili yerlerinde sunacağımız hadislerin neredeyse tamamı, “mesel” kitaplarında, teknik deyişle “vecîz mesel” türünün örneği olarak geçmektedir. Dipnotlardaki her rivayetin geçtiği edebiyat ve dil kaynaklarına bakarak bu hususun sağlanması yapılabilir.

Bu haberlerin seçiminde dikkat ettiğimiz ikinci bir husus, sıhhat açısından güçlü, en azından kabul edilebilir durumda olmalarıdır. Hz. Peygamber'den sahîh senetlerle ve söz formu bozulmadan sonraki nesillere aktarılan hadislerin, fesâhat ve belâğat açısından da orijinal oldukları, teorik olarak genellikle kabul edilen bir husustur. Ancak sözünü ettiğimiz ilişki, pratikte her zaman böyle olmayabilmektedir. Bir başka deyişle bu orantı, birebir veya yüzde yüz doğru bir orantı sayıl-

⁹³ Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 195; Krş. M. Sâdık er-Râfi', Aynı yer. Hadis için bkz. Buharî, Cihâd, 9, “Edeb”, 90; Müslim, Cihâd, 112; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 312, 313.

⁹⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 303. Recez, edebî yeteneği bulunmayan kişilerin konuşmalarında bile doğal olarak görülebilecek bir vezin türüdür. Arûz tâbirlerindedir. Bilgi için bkz. Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, s. 120, 121; A. Lütî Kazancı, *Peygamber Efendimizin Hitabeti*, s. 137.

⁹⁵ el-Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, s. 287.

⁹⁶ M. Sâdık er-Râfi', *Îcâzu'l-Kur'ân ve'l-belâğatu'n-nebeviyye*, s. 340.

⁹⁷ Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 154; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 303; Ayrıca bkz. Tacettin Uzun, *Hz. Peygamber'in Belâğatı*, s. 73.

mamalıdır. Sihat açısından güçlü olan her haberin edebî değerinin yüksek olması da gerekmemektedir. Çünkü sosyal hayata ve problemlere ilişkin konuların, çoğu zaman mecaza veya herhangi bir edebî sanata ihtiyaç duyulmadan anlatılması gerekebilir. Nitekim bu konularda pek çok rivayet, sahih hadisleri içeren mecmualarda yerini aldıkları halde edebiyatçıların ilgisine mazhar olmamıştır. Bununla birlikte, edebî sanatlar açısından örneklenecek haberlerin, sıhhat açısından kabul edilebilir derecede olmasına dikkat edildi ve hadisçilerin “uydurma” hükmü verdikleri hiçbir rivayete burada yer vermemeye özen gösterildi.

Çalışmanın hacmi gereksiz biçimde kabarmaması için hadislerin yalnız sanat bulunan kısmını vermekle yetinirken, bu hususlarda pratik faydayı hedefleyerek, hadisin sıhhat durumu ve kaynak değeri hakkında fikir verecek tahrir bilgileri ile birlikte, söz konusu rivayetin geçtiği dil ve edebiyat kaynaklarına da atıf yapıldı.

Bu teknik açıklamadan sonra, artık örneklere geçilebilir.

A. TEŞBİH

Teşbih, teknik anlamda beyân ilmi bünyesinde ele alınmış konulardandır. Bir beyân terimi olarak, “Aralarında çeşitli yönlerden benzerlik kurulabilen bir veya birkaç varlıktan, benzerlik bakımından zayıf olanların bir edat aracılığı ile kuvvetli olanlara benzetilmesi”⁹⁸ şeklinde tanımlanmıştır. Teşbihte övgü amaçlanmışsa, benzetme yönü zayıf olan kuvvetliye; yergi amaçlanmışsa kuvvetli zayıfa benzetilir.⁹⁹ Gizli anlamlar teşbihle vuzûha kavuşur. Uzak ve soyut mânâlar, teşbih aracılığıyla aklın kavramasına uygun hale getirilir. Teşbih söze güzellik katar ve onun dinleyici üzerindeki etkisini artırır.¹⁰⁰ Örnekler:

1. المؤمن مرآة المؤمن = “Mü'min, mü'minin aynasıdır.”¹⁰¹

“Mü'minin mü'min kardeşinin aynası olduğu” ifadesinin mecaz olduğuna işaret eden Şerif Radî'ye göre, kardeşine öğüt veren mü'min, ona kardeşinin güzel taraflarını bildirir, gizli kusurlarını yansıtır ve onun için âdeta bir ayna gibi olur. O da o aynada güzelliklerini görür ve onları güzel bulduğu için artırır; çirkinlik ve kötülüklerini görür, çirkin bulduğu için onlardan uzak durur.

Şerif er-Radî'nin *el-Mecâzâtü'n-nebeviyye* adlı eserinin muhakkık ve şârihi olan Taha Muhammed ez-Zeynî, hadiste güzel ve çirkin yönlerini göstermesi

⁹⁸ Teftâzânî, *Muhtasarü'l-ma'ânî*, s. 135; Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, s. 58; Tânevî, *Keşşâfu ıstılâhatü'l-fünûn*, I, 795; Ali el-Cârim-Mustafa Emîn, *el-Belâğatu'l-vâdîha*, Edâ Neşriyat, İstanbul, 1993, s. 20.

⁹⁹ İbn Reşîk, *el-Umde*, I, 290.

¹⁰⁰ Ebu Hilâl el-Askerî, *Kitabu's-sınâ'ateyn*, s. 265, 266; Cürçânî, *Esrârü'l-belâğa*, s. 225, 226; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, s. 286-288.

¹⁰¹ Ebu Davûd, *Edeb*, 49; Tirmizî, *Birr*, 18; Taberânî, *el-Evsat*, II, 325; Beyhakî, *es-Sünen*, VIII, 167; a. mlf, *Şu'abu'l-imân*, VI, 113; Kudâ'î, *Müsnedu's-şihâb*, I, 105, 106; Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid*, VII, 521. Elbânî, Ebu Davûd tarafından rivayet edilen Ebu Davud hadisi için “hasen” derken (*es-Sahîha*, II, 596); genel olarak onu “sahîh” bulmuştur (*el-Câmiu's-Sağîr ve ziyâdetuh*, I, 1161, 1162). Hadisin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: Se'âlibî, *el-İcâz ve'l-icâz*, s. 19; Ebu's-Şeyh el-Esbahânî, *Kitabu'l-emsâl fil-hadis*, s. 28; Şerif er-Radî, *el-Mecâzâtü'n-nebeviyye*, s. 79.

bakımından, mü'minin mü'min kardeşi için aynaya benzetilmesi yönüyle teşbih sanatı bulunduğu; ayrıca edat ve benzetme yönü zikredilmemesi sebebiyle türünün de “*belîğ teşbîh*” olduğu kanaatindedir. Zeynî'nin kaydına göre sözün açılımı, (المؤمن كالمراة لأخيه المؤمن في ظهور الأفعال) şeklindedir.¹⁰²

2. المؤمن للمؤمن كالبنيان يشد بعضه بعضا. “Mü'min, mü'min için birbirini takviye eden bina gibidir.”¹⁰³

Hadiste mü'minler birbirini kollama ve birbirine destek olma bakımından, sağlam bir yapıya benzetilmiştir. Yapıyı oluşturan taşlar, birbirine omuz verecek biçimde düzgün, demir vs. malzeme istenen kalite ve evsafa olursa, ortaya çıkacak bina, sağlam ve muhkem olur. Hadisin ravisi tarafından verilen Hz. Peygamber'in bu sözü söylerken “el parmaklarını birbirine kenetlediği” şeklindeki bilgi, bu anlamı kesinleştirmektedir. Tıpkı bunun gibi, toplumu oluşturan bireyler, sorumluluk ve ahlâk sahibi, aynı zamanda sağlam bir toplumun gerektirdiği kalite ve kumaşta sorumluluk ve ahlâk sahibi kişiler olursa, onlardan kurulan bir toplum da öylesine ideal bir toplum olacaktır.

Bu anlamda teşbih, benzetme yönü olan “birbirine destek olma” zikredildiği için “*mufassal*”, teşbih edatı zikredildiği için de “*mürsel*” olmaktadır.

3. إن مثل ما بعثني الله به عزّ وجلّ من الهدى والعلم كمثل غيث أصاب أرضا فكانت منها طائفة طيبة قبلت الماء فأبنتت الكالأ والعشب الكثير وكانت منها أجادب أمسكت الماء فنفع الله بها الناس فشربوا منها وسقوا ورعوا ، وأصاب طائفة منها أخرى إنما هي قيعان لا تمسك ماء ولا تنبت كالأ ، فذلك مثل من فقه في دين الله . ونفعه بما بعثني الله به فعلم و علم و مثل من لم يرفع بذلك رأسا ولم يقبل هدى الله الذي أرسلت به . “*Şüphesiz Allah'ın benimle gönderdiği ilim ve hidâyet, toprağa yağan yağmur gibidir. Bu toprağın bir kısmı kalitelidir, suyu kabul eder, ot ve bol çimen bitirir. Bir kısmı da çoraktır, suyu tutar. Allah ondan insanları faydalandırır. Ondaki içerler, hayvan sularlar ve hayvan otlatırlar. Toprağın bir başka kısmına da yağmur yağar. Ancak o, düz/kaypak bir topraktır, ne su tutar, ne de ot bitirir. İşte Allah'ın dînini anlayan, Allah'ın benimle gönderdiği din kendisine fayda veren ve öğrenip öğreten kişi, bu konuda başını kaldırıp bakmayan ve Allah'ın benimle gönderdiği hidâyetini kabul etmeyen kişi gibidir.*”¹⁰⁴

İbn Hacer (852/1448)'in yaptığı açıklamaya göre, Hz. Peygamber bu hadiste, İslâm dînini, insanlar ihtiyaç halindeyken yağın bol ve verimli yağmura benzetmiştir. Çünkü peygamber olarak gönderildiğinde insanlar rahmete muhtaç

¹⁰² Şerîf er-Radî, *el-Mecâzât en-nebeviyye*, s. 79 dn.

¹⁰³ Buhârî, *Salât*, 88; Mezâlim, 5; Müslim, *Birr*, 65; Tirmizî, *Birr*, 18; Nesâî, *Zekât*, 67; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 404, 405, 409; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 163, VII, 89; Ebu Ya'lâ, *Müsned*, XIII, 224, 251; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 467; Taberânî, *el-Evsat*, VI, 35; Beyhakî, *es-Sünen*, VI, 94; a. mlf, *Şu'abu'l-îmân*, VI, 102; Kud'a'î, *Müsnedu's-şihâb*, I, 112; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VIII, 165, 343. Hadisin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: Se'âlibî, *el-İcâz ve'l-icâz*, s. 17; Râmhürmüzî, *Kitabu emsâli'l-hadis*, s. 83; Ebu's-Şeyh, *Kitabu'l-emsâl fi'l-hadis*, s. 200; Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, II, 448.

¹⁰⁴ Buhârî, *İlim*, 20; Müslim, *Fedâil*, 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 399; İbn Abdî'l-Berr, *Câmi'u beyânî'l-ilm ve fadlîh*, s. 14; Elbânî, *Sahîhu't-Terğîb ve't-terhîb*, I, 18. Hadisin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: Râmhürmüzî, *Kitabu emsâli'l-hadis*, s. 28, 29; Ebu's-Şeyh, *Kitabu'l-emsâl fi'l-hadis*, s. 221.

durumdaydılar. Yağmur nasıl ölü toprağı diriltirse, dîn ilimleri de ölmüş kalpleri diriltir. Allah'ın gönderdiği bu ilim ve hidâyet, yağmura; onlara muhatap olan insanlar da çeşitli evsftaki topraklara benzetilmiştir. İnanlardan bilgili olup bildiğı ile amel edenler, verimli toprağı benzetilmiştir. Bu tür toprak yağmuru içtiğı için kendisi faydalandığı gibi, ot bitirir ve başkalarına da faydalı olur. Onlardan zamanın ilimleriyle donanmış fakat bilgisiyle amel etmediğı halde başkalarına aktaranlar, suyu tutup insanların içmelerini, hayvanları sulamalarını ve ziraat işlerini yapmalarını sağladığı için, başkalarına fayda veren bir toprak türüne benzetilmiştir. Bu grup, Hz. Peygamber'in "Allah, sözümü duyup da onu duyduğu şekilde başkalarına aktaran kişinin yüzünü ak etsin."¹⁰⁵ hadisinde işaret ettiği kişilere benzer. İnanlardan ilmi işitip de onu ezberlemeyen, onunla amel etmeyen ve onu başkasına duyurmayanlar ise, suyu kabul etmeyen, onu tutmayan ve sonuçta ot bitirmeyen düz/kaypak/tuzlu toprağı benzetilmiştir.¹⁰⁶

Tespit edebildiğimiz kadarıyla hadiste 5 adet teşbih örneğı bulunmaktadır. Hadisin metnindeki sırasıyla ifade edersek, bunlardan ilk üçünde, "hidâyet ve ilim bol ve faydalı yağmura"; "insanlar toprağı"; "toprağın verimli ve kaliteli kısmı insanların verimli ve kaliteli kısmına" benzetilmiştir. Yine hadisin son kısmında yer alan (مثل من لم يرفع رأسه بذلك ولم يقبل هدى الله الذي) ve (وأصاب طائفة أخرى إنما هي قيعان) (أرسلت به) cümleleri birlikte düşünülünce öyle anlaşılıyor ki, "insanlardan hidâyet ve hakikatleri kabul etmeyenler de, suyu içine almayan kaypak/düz toprağı" benzetilmişlerdir.

Hadisin lâfzında bu dört teşbihin dördünde de, müşebbeh, müşebbeh bih ve teşbih edatı zikredilmiş, benzetme yönü söylenmemiştir. Söz konusu dört benzetmede, teşbihlerin türü, edat zikredildiğı için "mürsel", benzetme yönü zikredilmediğı için "mücmel" olmuştur. Teşbihlerden bir diğesinde, "insanlardan bildikleri ile amel etmeyenler, kurak ve verimsiz toprağı" benzetilmiştir. Bu benzetmede, öncekilerde zikredilmeleri sebebiyle bilindiğinden dolayı, müşebbeh, teşbih edatı gibi unsurlar zikredilmediğı gibi, benzetme yönü de söylenmemiştir. Bu sebeple teşbihin çeşidi, edat zikredilmemesi bakımından "müekked", yine benzetme yönü zikredilmemesi itibariyle "mücmel" olmuştur. Bu iki unsuru birlikte bulunmayan benzetmelere ise "belîğ teşbih" denilmektedir.¹⁰⁷

4. ما للشيطان من سلاح أبلغ في الصالحين من النساء. = "Şeytanın, sâlihler üzerinde, kâdınlardan daha etkili bir silahı yoktur."¹⁰⁸

¹⁰⁵ Ebu Davûd, İlim, 10; Tirmizî, İlim, 7; İbn Mâce, Mukaddime, 18, Menâsik, 76; Dârimî, Mukaddime, 24; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 437; III, 225, IV, 80, 82, V, 183.

¹⁰⁶ İbn Hacer, Fethu'l-bârî, 2. bsk. Dâru'l-ma'rife, Beyrut, ty. I, 161. Krş. Muhammed es-Sabbâğ, el-Hadîsu'n-nebevî, s. 84, 85.

¹⁰⁷ Abdurrahman Hasen Habenneke, Ravâi' min akvâli'r-rasûl, 4. bsk. Dâru'l-kalem, Dimeşk, 1987, s. 88, 89.

¹⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 163, 164. Hadisin geçtiğı dil ve edebiyat kaynakları: Şerif er-Radî, el-Mecâzât en-nebeviyye, s. 372.

Hz. Peygamber, hadiste nefisler üzerindeki hâkimiyetleri ve kalplere olan tesir güçlerinden dolayı kadınları, sâlihlerin kalplerini ifsat etme uğrunda kavga veren “şeytanın silahı” konumuna yerleştirmiştir. Şeytan bu silahın ucuyla Allah'a itaate devam edenlerin kalplerine dürter durur, sonuçta onlar bu kişilerin dizginlerini ellerine geçirirler, onları Allah'a itaatten şeytana itaate yönlendirirler.¹⁰⁹ Taha Muhammed ez-Zeynî de hadiste, kadınların, sâlihlerin gönüllerini çelerek Allah'a itaati terk ettirmeleri yönünden şeytanın en etkili silahı kabul edilmeleri itibarıyla “zımnî teşbih” bulunduğu hükmetmiştir. Buna göre kadınlar, şeytanın, sâlih kişilerin kalplerine dürttüğü silahlara benzetilmiştir.¹¹⁰

Zımnî teşbih, müşebbeh ve müşebbeh bih'in bilinen kullanım şekilleri dışında, her ikisine de kapalı bir şekilde işaret edilmek suretiyle kullanıldığı teşbihdir. Teşbihin iki tarafı olarak bilinen bu unsurlar, mânâdan anlaşılır. Bu çeşit teşbihte amaç, müşebbehe isnat edilen şeyin imkân dâhilinde olduğunu göstermektir.¹¹¹

B. MECAZ

Bütün diller için geçerli olmak üzere, bir kelime söylendiğinde ilk akla gelen mânâsına hakîkî mânâ denilmektedir. Dillerin gelişim süreci içinde bazı münâsebet ve benzerliklerden yola çıkarak, kelimelerin ilk anlamlarına değişik ve yeni anlamlar eklenmiştir. Nitekim “çıkmaq” ve “doğmaq” fiilleri başlangıçta insanlar ve hayvanlar için kullanılırken, zamanla güneş ve ay için de kullanılmaya başlamıştır. Bu yolla, canlıların hareketlerini ifade eden söz konusu fiillere mecâzî anlamlar kazandırılmıştır.¹¹² Bu anlamda Arapça da mecâzlarla zenginleşen dillerdendir.

Sözlükte “gelip geçmek, gelip geçilen yer ve zaman, hakikatin zıddı”¹¹³ gibi anlamlara gelen mecaz, beyân ilmine dair konulardandır. Bir belâğat terimi olarak “Hakîkî mânâ ile mecâzî mânâ arasındaki bir alâkadan dolayı, hakîkî anlamının kastedilmiş olmasına engel bir karîne de bulunduğu için, konulduğu ilk anlamdan başka bir anlamda kullanılan söz”¹¹⁴ şeklinde tarif edilmiştir. Edebiyatçılar mecâzın hakîkatten daha beliğ olduğunu söylemişlerdir.¹¹⁵

Mecaz çeşitleri ile ilgili kısa bilgileri örnekler arasında vereceğimiz için doğrudan örneklerle geçebiliriz.

¹⁰⁹ Şerif er-Radî, *el-Mecâzât*, s. 372, 373.

¹¹⁰ Şerif er-Radî, *el-Mecâzât*, s. 373 dn.

¹¹¹ Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 274; Ali Cârîm-Mustafa Emîn, *el-Belâğatu'l-vâdîha*, s. 47.

¹¹² Numan Külekçi, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebi Sanatlar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995, s. 18.

¹¹³ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 601; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, II, 788.

¹¹⁴ İbn Reşîk, *el-Umde*, I, 265,266; Abdulkadir el-Cürcânî, *Esrâru'l-belâğa*, s. 352; Tefâtânî, *Muhtasaru'l-ma'ânî*, s. 322; Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s. 203; Tânevî, *Keşşâf*, I, 214; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 290, 291; Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 96.

¹¹⁵ İbn Reşîk, *el-Umde*, s. 266.

1. = ستكون فتن صماء بكماء وعمياء ومن أشرف لها استشرفت له. "Sağır dilsiz ve kör fitneler olacak. Kim onlara yaklaşırsa, onu hemen içlerine çekeceklerdir."¹¹⁶

Saranpûrî (1346/1927), hadisi açıklarken, fitne ortamının psikolojisine dikkat çekerek, fitneye sebep olan kişilerin hakkı bâtıldan ayırmamaları ve söz dinlememeleri sebebiyle, yaklaşanların kendilerini, farkına bile varmadan onların ortasında bulacaklarını söylemiştir.¹¹⁷

Hadiste geçen sıfatları taşıyan kişilerin, dış dünyadan gelecek emir ve talepleri duyup, görüp algılama şansları olmadığı için, bildiklerini yapmaya devam etmeleri gibi, fitneler de sağır, dilsiz ve kör oldukları için dış dünyaya kapalı olacaktır. Hz. Peygamber fitneleri bu sıfatlarla anarken, onların felâketlerinin hesap ve ölçüye gelmezliklerini mecaz yoluyla anlatmayı tercih etmiştir.

Azîmâbâdî (1329/1911) ve Ali el-Kârî (1014/1605), (فتنة صماء) terkiibini (أي يعمي فيها الإنسان عن) (يضم أهلها عن أن يسمع فيها كلمة الحق والنصيحة) ifadesini de (أن يرى الحق) şeklinde açıklayarak, "sağırılık, dilsizlik ve körlük" gibi niteliklerin, gerçekte insanlara özgü özellikler olduğuna işaret etmişler ve bunların, "fitne" için mecaz olduklarını kaydetmişlerdir.¹¹⁸ Bu iki ilim adamının anlayışına göre Hz. Peygamber, söz konusu nitelikleri fitne çıkaran insanlara isnat etmektedir. Teknik anlatımıyla, sağırılık, dilsizlik ve körlük sebebe isnat edilmiştir.

Taha Muhammed ez-Zeyni'ye göre de, "fitne" kelimesinin sıfatı olarak kullanılan "sağır, dilsiz ve kör" nitelikleri, fitnenin insanlardaki sıfatlarıdır. Onlardaki bu sıfatların sebebi, fitnedir. "Sağır dilsiz, kör" sözcüklerinin "fitne"nin zamirine isnadı, alâkası "sebebiyet" olan bir "mecâz-ı mürsel" olmuştur.¹¹⁹

Mecâz-ı mürsel, alâkası müşâbehet dışı bir şey olan ve hakîkî anlamı dışında kullanılan bir kelimedir. Gerçek anlamın kastedilmesine engel bir karînenin bulunması gerekir. Alâkalar çoktur.¹²⁰

2. = مات حتف أنفه. "Normal ölümlü/yatağında öldü."¹²¹

¹¹⁶Ebu Davud, Fiten, 1, 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, V, 386, 406. Hadiste geçen "kör, sağır ve dilsiz fitne" ifadesi, Hz. Muâviye'nin hilafeti sırasında vukû bulan Sıffin olayı ile ilgili olarak, dönemin önemli söz ustalarından Zerkâ bt. Adiy el-Hemedâniyye tarafından kullanılmıştır. Bilgi için bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, I, 300; A. Zeki Safvet, *Cemheratu hutabî'l-arab*, I, 373.

¹¹⁷Saranpûrî, *Bezlu'l-mechûd fî halli Ebî Davûd*, Beyrut, ty. XVII, 170; Ali el-Kârî, *Mirkâtu'l-mefâtîh şerhu Mişkâti'l-mesâbîh*, Mısır, 1306, V, 149

¹¹⁸Azîmâbâdî, *Avnu'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Davûd*, 2. bsk. thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Medîne, 1969, XI, 317; Ali el-Kârî, *Mirkâtu'l-mefâtîh*, V, 144.

¹¹⁹Şerîf er-Radî, *el-Mecâzât*, s. 253 dn.

¹²⁰Taftâzânî, *Muhtasarul-ma'ânî*, s. 324; Tânevî, *Keşşâf*, I, 214; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 292-295; Ali Cârim-Mustafa Emîn, *el-Belâğatu'l-vâdiha*, s. 110; Tahiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğatı*, s. 196.

¹²¹Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, IV, 36; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 97 (Hâkim isnadının sahih olduğunu söylemiş, Zehebî de onun hükmüne katılmıştır); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 204; Taberânî, *el-Kebîr*, II, 191; Beyhakî, *es-Sünen*, IX, 166; Şuabu'l-îmân, II, 162; İbnu'l-Cevzî, *Sıfatu's-safve*, I, 202; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, V, 503. Hadisin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları için bkz. Ebu Ubeyd, *Ğarîbu'l-hadîs*, II, 68; Cahız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, II, 43; İsfahânî, *el-Eğâni*, IX, 98; Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'sâ*, I, 522; Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, II, 182, 266; Zemahşerî, *el-Fâik*, I, 259; İbnu'l-Esir el-Cezerî, *en-Nihâye*, I, 883; Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 165, 240, 241; M. Sâdık er-Râfi'î, *İcâzu'l-Kur'ân*, s. 347.

Abdullah b. Atîk tarafından rivayet edilen hadisinin tamamında ana fikir, Allah yolunda cihat gayesiyle yola çıkan kişinin, hayvanından düşerek, bir haşarat sokarak veya yatağında ölmüş olsa da, ecrinin Allah'a ait olduğu şeklindedir. Hz. Peygamber, bu sözü, söz konusu ölüş biçimlerini anlatırken zikretmiştir.

Hadisin dilimizde “normal bir ölümle öldü; yatağında öldü” şeklinde karşılanması mümkündür. Ancak sözün gerek Arapça lafzı esas alınarak, gerek burada söz konusu olan edebî sanatın iyi anlaşılması açısından, “burun ölümüyle öldü.” şeklinde çevirisinin yapılması durumunda kastedilen anlam, daha iyi anlaşılacaktır. Nitekim (الحنف) kelimesi, “ölüm, helâk” anlamına gelmektedir.¹²² Dilciler, bu kelimenin fiil olarak kullanılmadığını, (حنف فلان) denilemeyeceğini, hadiste geçtiği gibi (مات فلان حنفاً) şeklinde kullanımının, doğru kullanım olduğuna dikkat çekmişler; cümle kalıbı olarak ise, bu sözle herhangi bir “vurulma, öldürülme, boğulma, yanma veya yaralama olmaksızın ölüm” kastedildiğini bildirmişlerdir.¹²³

Şerif er-Radî'nin ifade ettiği gibi Hz. Peygamber, bu sözü hakîkî anlamda değil, mecâzî anlamda kullanmıştır. Onun “burun” kelimesini özellikle zikretmesinin sebebi, ölümün onun aracılığı ile gerçekleşmesidir. Bir başka anlatımla ölümü burunla ilişkilendirmesi, burunun canın çıkış ve ölümün geliş yolu olması sebebiyledir. Bu ifade, az önce de temas edildiği üzere boğularak, yıkıntı altında kalarak veya ansızın gerçekleşen ölümlerde değil, uzun süren hastalık sonucunda veya uzun zamana yayılarak yavaş yavaş gerçekleşen ölümlerde kullanılır.¹²⁴ Taha Muhammed ez-Zeynî, bu hadiste alâkası “mahalliyet” olan bir “mecâz-ı mürsel” sanatı bulunduğunu kaydetmiştir. Çünkü can burundan çıkar. Ancak insanın hayatını sona erdiren burun değil, burundan alınan nefesin kesilmesidir.¹²⁵ Yani, burun zikredilmiş, onun yoluyla alınan nefes kastedilmiştir.

Mecâz-ı mürsel, alâkası müşâbehet dışı bir şey olan ve hakîkî anlamı dışında kullanılan bir kelimedir. Gerçek anlamın kastedilmesine engel bir karînenin bulunması gerekir. Alâkalar çoktur.¹²⁶

3. إنَّ أحداً جبل يحبنا ونحبه. = “Uhud bir dağdır, o bizi sever, biz onu severiz.”¹²⁷

¹²²Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, 1. bsk. tertip: Davud Sellûm ve arkadaşları, s. 140; İbn Fâris, *Mu'cemu'l-mekâyis fi'l-lüğa*, s. 296;

¹²³Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, s. 140; Feyyûmî, *el-Mısbâhu'l-münîr*, I, 120.

¹²⁴Şerif er-Radî, *el-Mecâzât en-nebeviyye*, s. 68; Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 302.

¹²⁵Şerif er-Radî, *el-Mecâzât*, s. 69 dn.

¹²⁶Teftâzânî, *Muhtasarul-ma'ânî*, s. 324; Tânevî, *Keşşâf*, I, 214; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 292-295; Ali Cârîm-Mustafa Emîn, *el-Belâğatu'l-vâdiha*, s. 110; Tahîru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğatı*, s. 196.

¹²⁷Buhârî, *İtisam*, 16, Cihâd, 71, 74, Enbiyâ, 10; Müslim, Hacc, 462, 503, 504; İbn Mâce, Menâsik, 104; *el-Muvatta'*, Medîne, 10, 20; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 140, 149, 159, 240; Abdurrezzâk, *Musannef*, IX, 268; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VII, 369, 422; Ebu Ya'lâ, *Müsned*, VI, 369; İbn Hibbân, *Sahih*, X, 354, XIV, 427; Taberânî, *el-Kebîr*, VI, 124; a. mlf, *el-Evsat*, VI, 315; Beyhakî, *es-Sünen*, V, 197, VI, 304; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, III, 687, IX, 785. Hadisin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: Ebu Ubeyd, *Garibu'l-hadîs*, III, 56; Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, II, 183; Ebu'l-Feth İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-sâir*, s. 142.

Buharî rivayetinde, Hz. Peygamber bu sözü, Hayber gazvesinden dönerken Uhud dağına görünce söylediği bilgisi yer almıştır. Kirmânî (786/1384)'ye göre, “Hz. Peygamber'in Uhud dağına sevmesi” ifadesiyle asıl kastedilen, orada yaşayanları sevmesidir.¹²⁸ Öyle anlaşılıyor ki, sevgi ve nefret gibi duygular, dağa hakikat olarak değil, ancak orada yaşayanlardan kinâyeye olarak isnat edilebilir. Bu söz ile Ensar'ın övülmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte Kirmânî, Allah'ın dağda idrak ve sevgi yaratmasının da ihtimal dâhilinde olduğuna, yani sözün hakikat de olabileceğine işaret etmiştir.

Bu ifadenin mecaz olduğuna dikkat çeken eş-Şerif er-Radî'ye göre, dağın gerçek anlamda sevmesi ve sevilmesi düşünülmemeyeceğinden hadis, “Uhud, çevresindeki insanların bizi sevdiği, bizim de kendilerini sevdiğimiz bir dağdır.” şeklinde anlaşılmalıdır. “çevresindeki insanlar” şeklinde karşıladığımız “Uhud ehli” terkihiyle Ensâr, Evs ve Hazrec kabilelerinin içinde olduğu Medîne halkı kastedilmiştir.¹²⁹

Bu açıklamaya göre hadiste, “*zîkr-i mahal irâde-i hâl*” kastedilerek “*mecâz-ı mürsel*” sanatına yer verilmiştir. Nitekim Ebu Hilâl el-Askerî (395/1004), bir yere “duyma ve görme” isnadıyla, söz konusu yerin “sâkinlerinin” kastedildiğine işaret etmiş, bu durumu, Kur'ân'da geçen (واسأل القرية) = “Köye sor” sözünün, (أي أهلها) = “Yani köy halkına (sor)” şeklinde anlaşılması gerektiğini örneklemiş ve sonuçta (هذا جبل يحبنا ونحبه) hadisini naklederek, onu (أي يحبنا أهلهم وهم الأنصار) = “Yani Uhud halkı bizi sever biz onları severiz. Onlar da Ensar'dır” cümleleri ile açıklamıştır.¹³⁰

Ebu Ubeyd (224/838)'nin hadisle ilgili olarak verdiği bilgi de, dil açısından kayda değer bir açıklamadır. Ona göre dağda sevme özelliği bulunmamaktadır. Buna rağmen Arap dilinde bu tür kullanımlar vardır. Nitekim Kisâî (189/805), bu hususa işaret ederek Arapların (منزلي ينظر إلى منزل فلان) = “Evim falan kişinin evine bakıyor.”; (دورنا تناظر) = “Evlerimiz birbirine bakıyor.” ve benzer cümleleri kullandıklarını söylemiş bu kullanıma delil olarak, yine Hz. Peygamber'in (لا تراءى ناراهما) = “Müslümanlarla müşriklerin ateşleri birbirini görmesin.”¹³¹ hadisini göstermiştir.¹³²

C. İSTİÂRE

Sözlükte “Bir şeyi bir yerden alıp başka bir yere koymak, bir şeyi birinden ödünç almak”¹³³ anlamına gelen istiâre, bir edebiyat terimi olarak, “Hakîkî anlam ile mecâzî anlam arasındaki benzerlik alâkasından dolayı, bir kelimenin anlamını

¹²⁸ Kirmânî, *Şerhu'l-Buharî*, 2. bsk. Dâru ihyâi't-türâs el-arabî, Beyrut, 1981, XXV, 68.

¹²⁹ Şerif er-Radî, *el-Mecâzât*, s. 15, 16.

¹³⁰ Ebu Hilâl el-Askerî, *Kitabu cemherati'l-emsâl*, I, 225.

¹³¹ Ebu Davûd, Cihâd, 95; Nesâî, Kasâme, 27; Taberânî, *Kebîr*, II, 303, IV, 114; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, V, 460 (Heysemî, Taberânî rivayetinin râvîlerinin sika olduğunu söylemiştir). Hadisin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, II, 230.

¹³² Ebu Ubeyd, *Garîbu'l-hadîs*, III, 56.

¹³³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, IV, 618, 619; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s.753.

geçici olarak başka bir kelime için kullanmak” şeklinde tanımlanmıştır. Ancak ortada hakîkî anlamı kastetmeye engel bir karînenin bulunması şarttır.¹³⁴

İstiâre, mecâz türleri içinde en çok kullanılan, en ilginç, sanatlardandır. Yerde yapılan ve konuma denk düşen istiâre, oldukça ilgi çekici ve etkilidir.¹³⁵

Tespitlerimize göre hadislerde en bol örneğine rastladığımız edebî sanat, teşbihten sonra istiâredir. Burada ancak birkaçını nakledeceğiz.

1. **إياكم والحسد فإن الحسد يأكل الحسنات كما تأكل النار الحطب.** = “Hasetten kaçının, çünkü haset, ateşin odunu yiyip bitirdiği gibi, güzel amelleri yer bitirir.”¹³⁶

Hadiste *istiâre* bulunduğu kanaatini belirten eş-Şerif er-Radî'ye göre, bu sözden kasıt, hasedin sahibini günahlara ve arzuların çukuruna yuvarlanmaya yönelteceği ve sonuçta haset eden kişinin günah tuzaklarına düşeceği'dir. Bu yanlış ve günahların cezası, kişinin yaptığı güzel amelleri öldürür, sevabını giderir. Hz. Peygamber açık bir şekilde, hasedin iyi amellerin sevaplarını gidermesini, ateşin odunu yiyip bitirmesine benzetmiştir.¹³⁷

Taha Muhammed ez-Zeynî, eş-Şerif er-Radî'nin “*istiâre*” tespitine katılarak, konunun ayrıntısına da girmiştir. Ona göre hadiste iki adet istiâre bulunmaktadır. Bunlardan birincisinde, hasedin iyi amelleri bertaraf edip boşa gidermesi, ateşin odunu yiyip bitirmesine benzetilerek “*tebe'î istiâre*” yapılmıştır. Benzetme yönü her ikisinde de, “boşa giderme ve yok etme”dir. Böylece *tebe'î istiâre* yoluyla (الإفناء) anlamındaki (الأكل) mastarından (يفنى) anlamında (يأكل) türetilmiştir. Bilindiği gibi *tebe'î istiâre*, “ism-i fâil, ism-i mef'ûl, zaman ve mekân isimleri ve âlet isimleri gibi müştâk isimler, fiiller ve edatlarla yapılan istiâre” türüdür.¹³⁸

İkinci istiâre, “ateşin odunu yemesi” ifadesinde olup, bu bir “*meknî istiâre*”dir. Çünkü ateş, gerçek anlamda yemez. Öyleyse ateş, yeme özelliği olan bir canlıya benzetilmiştir. Müşebbeh bih olan canlı hafzedilmiş, fakat onun levâzımından olan “yeme” niteliği zikredilmiştir. (أكل) kelimesinin (الار)ın zami-

¹³⁴ Teftâzânî, *Muhtasarul-ma'ânî*, s. 324; Abdulkâhir el-Cürcânî, *Esrâru'l-belâğat*, s. 31, 32; Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, s. 196; Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, s. 20; Ebu'l-Bekâ, *el-Küllîyyât*, s. 40; Tânevî, *Keşşâf*, II, 964, 965; Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğat*, s. 303; Ali Cârîm-Mustafa Emîn, *el-Belâğatu'l-vâdîha*, s. 77.

¹³⁵ Abdulkâhir el-Cürcânî, *Esrâru'l-belâğat*, s. 41; İbn Reşîk, *el-Umde*, I, 268.

¹³⁶ Ebu Davûd, *Edeb*, 44; İbn Mâce, *Zühd*, 22; Ebu Ya'lâ, *Müsned*, VI, 330; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, V, 266, 267; Kudâî, *Müsnedü's-şihâb*, II, 136. Elbânî, hadisin zayıf olduğuna hükmetmiştir. Bilgi için bkz. *el-Câmiu's-sağîr ve ziyâdetuh*, I, 501; *ed-Da'îfe*, IV, 374, 375. Hadisin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: İbn Reşîk, *el-Umde*, I, 299; Ebu'l-Feth el-Ebhîşî, *el-Mustatraf* I, 459.

¹³⁷ Şerif er-Radî, *el-Mecâzât*, s. 221, 222.

¹³⁸ İbn Reşîk, *el-Umde*, I, 462, 463; Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, s. 202; Teftâzânî, *Muhtasarul-ma'ânî*, s. 343; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğat*, s. 310, 311; Tahîru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğati*, s. 72.

rine isnadı “teşrih” olmaktadır.¹³⁹ Bu şekilde müşebbeh bih hazfedilerek yapılan istiârelere “meknî istiâre” adı verilmektedir.¹⁴⁰

2. يا رب تقبل توبتي واغسل حوبتي. = “Yâ Rabbi, tevbeni kabul buyur ve günahlarımı yıka.”¹⁴¹ Hadiste geçen (الحوبة), sözlüklerde “günah, hata” anlamındaki (الائم ، المائم) kelimeleriyle karşılanmıştır.¹⁴² eş-Şerif er-Radî de hadisin (اغسل حوبتي) kısmını, (حطط) = “yükümü hafiflet, günahımı ve hatamı ört” cümleleriyle açıklamıştır. Eğer günah insana bulaşan kirli ve pis bir şey olursa, kişinin manzarasını daha da çirkinleştirir. İşte Hz. Peygamber, böyle çirkin bir günahahtan kurtulmayı, kiri yıkamaya benzetmiştir.¹⁴³

İbn Reşîk (456/1064), “günahın yıkanması” ifadesinin güzel bir istiâre olduğunu söylemiştir.¹⁴⁴ Taha Muhammed ez-Zeynî’ye göre ise, hadiste meknî ve tebe’î istiâre vardır. Her ikisinde de kötü sonuçları bakımından, günah kir ve pisliğe benzetilmiştir. Müşebbeh bih olan “kir/pislik” hazfedilmiş, onun levâzımından olan “yıkama” ile ona işaret edilmiştir. Ayrıca “yıkama” fiilinde ise, her ikisinde de “etkisinin bertaraf edilmesi” bakımından, “günahın bağışlanması ve ondan hesaba çekilmeme” durumu, kir veya pisliğin yıkanmasına benzetilmiştir. Tebe’î istiâre yoluyla (الغفران) = “bağışlama” anlamındaki (الغسل) = “yıkama” mastarından (اغفر) = “bağışla” anlamında (اغسل) = “yıkama” fiili türetilmiştir.¹⁴⁵

3. هذا حين حمي الوطيس = “Bu, savaşın kızıştığı andır.”¹⁴⁶

Rivayetin bir başka lafzı, (الآن حمي الوطيس) = “Şimdi, savaş kızıştı.” şeklindedir.¹⁴⁷ Geçen satırlarda temas edildiği gibi, hadis, dilcilerin ilk defa Hz. Peygamber’den duyulduğunu bildirdikleri sözlerdendir. Nakledildiğine göre Hz. Peygamber bu sözü, Huneyn savaşı sırasında, bir ara İslâm ordusu düşman karşısında

¹³⁹ Şerif er-Radî, *el-Mecâzât*, s. 222 dn. Teşrih, “istiârede müşebbeh bih (el-müste’âr minh) ile ilgili unsurlardan birini zikretmek” demektir. Bu hadiste de, müşebbeh bih olan canlının, “yeme” özelliği zikredilmiştir.

¹⁴⁰ Sekkâkî, *Miftâhu’l-ulûm*, s. 373; Teftâzânî, *Muhtasarul-ma’ânî*, s. 362; Ebu’l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 101, 102; Tânevî, *Keşşâf*, III, 229; Hâşimî, *Cevahiru’l-belâğa*, s. 260; Ali Cârîm-Mustafa Emîn, *el-Belâğatu’l-vâdîha*, s. 77; Tahîru’l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğatu*, s. 73.

¹⁴¹ Ebu Davûd, *Vitir*, 28; Tirmizî, *De’avât*, 102; İbn Mâce, *Dua*, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 227; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 50; Kudâ’î, *Müsnedü’s-Şihâb*, II, 344. Hadis sahihtir. Bilgi için bkz. Elbânî, *Sahîhu Ebi Davûd*, I, 282 (1337); a. mlf, *Sahîhu’t-Tirmizî*, III, 178. Hadisin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: Ebu Ubeyd, *Garîbu’l-hadis*, II, 20; İbn Reşîk, *el-Umde*, I, 276; İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 455.

¹⁴² İbn Fâris, *Mu’cemu’l-mekâyîs fi’l-lüğa*, s. 286; İbn Manzur, *Lisânu’l-arab*, I, 377; Feyyûmî, *el-Mısbâhu’l-münîr*, I, 155; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, I, 436.

¹⁴³ Şerif er-Radî, *el-Mecâzât*, s. 271.

¹⁴⁴ İbn Reşîk, *el-Umde*, I, 276.

¹⁴⁵ Şerif er-Radî, *el-Mecâzât*, s. 272 dn.

¹⁴⁶ Müslim, *Cihâd*, 76; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 207; İbn Hıbbân, *Sahih*, XV, 523.

¹⁴⁷ Ebu Ya’lâ, *Müsned*, VI, 289; Taberânî, *el-Kebîr*, VIII, 298; Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VI, 265, 268, 289. Hadisin her iki lafzı da sahih bulunmuştur. Bilgi için bkz. Elbânî, *el-Câmiu’s-sağîr ve ziyâdetuh*, I, 452. Hadisin bu lafzının geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: İbn Kuteybe, *Garîbu’l-hadis*, I, 368; Zemahşerî, *el-Müstakâsâ*, I, 297; İbnu’l-Cevzî, *Garîbu’l-hadis*, II, 475; İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 444, V, 204; Ebu’l-Feth İbnu’l-Esîr, *el-Meselu’sâir*, s. 21; Süyûtî, *el-Müzhîr*, I, 241; Râfi’î, *İcâzu’l-Kur’ân*, s. 348.

gerilemeye başlayınca söylemiş, sonra birkaç çakıl alarak onu düşmanların yüzlerine atmış ve (اهزموا وربّ محمد!) = “*Muhammed'in Rabbine yemin olsun ki bozguna uğradılar!*” buyurmuşlardır.

Hadiste geçen (الوطيس) kelimesi sözlüklerde ve hadis lügatlerinde, “tandır, üzerinde yemek pişirilen tandır görevi yapan yuvarlak taş veya tandır benzeri bir şey” gibi ifadelerle karşılanmıştır.¹⁴⁸ Elbette kelime bu sözde, mecâzî anlamda kullanılmıştır. Burada ne tandır, ne tandırın yanması, ne de ateşi söz konusudur. Bu sözde, savaş sırasında indirilen kılıç darbelerinin ateşi veya savaşçıların birbirine hışımla girmelerinin şiddetinin oluşturduğu bir kızışma ve ateşten söz edilmektedir. Nitekim Araplar arasında (أو قدت نار الحرب بين آل فلان و آل فلان) = “Falanlarla falanlar arasında harp ateşi yandı.” gibi söz ve deyişler yaygındır.¹⁴⁹ eş-Şerif er-Radî, savaşın ateşe benzetilmesinin, savaş sırasında indirilen kılıç darbelerinin harareti, savaş giysilerinin onları giymiş olan savaşçıları sıkması, hareket yoğunluğu ve savaşın şiddeti sebebiyle savaş alanının kızışması yönüyle; bir de ateşin alevlerini yutması ve odunları yakıp bitirmesi gibi, savaşın da savaşçıları yiyip bitirmesi ve kahramanların hayatlarını sona erdirmesi yönüyle olmak üzere iki yönden olabileceğini ifade etmektedir.¹⁵⁰

İbn Kuteybe (276/889) ve İbn Manzûr (711/1311) sözde, “durumun ciddiyetinden ve savaşın kızışmasından kinâye olarak, en güzel istiârelerden biri bulunduğu” kanaatini ortaya koymuşlardır.¹⁵¹

Taha Muhammed ez-Zeynî, sözdeki mecazın “*tebe'î istiâre*” olduğuna işaret etmiştir. Savaşçıları arasındaki vuruşmanın şiddetlenmesi, bir fırın veya tandır içindeki ateşin şiddetlenmesine benzetilmiştir. Tebe'î istiâre yoluyla (الاشتداد) anlamındaki (الحمي) mastarından, (اشتدّ) anlamında (حمي) türetilmiştir.¹⁵²

4. إياكم وحضراء الدّمن. = “Çöplükte biten çiçekten sakının.”¹⁵³

Hadiste geçen (الدّمن), (دمنة) kelimesinin çoğulu olup “deve ve koyun sürülerinin idrar ve dışkıları, gübre” anlamına gelmektedir. Ebu Ubeyd Kâsım b. Sellâm (223/838) Hz. Peygamber'in bu sözünü, “nesebin bozukluğunu” kastettiği kanaa-

¹⁴⁸ İbn Fâris, *Mu'cemu'l mekâyis fi'l-lügâ*, s. 1096; İbn Kuteybe, *Garibu'l-hadis*, I, 368; İbnu'l-Cevzî, *Garibu'l-hadis*, II, 475; İbn Manzûr, *Lisanu'l-arab*, VI, 255; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, I, 475; İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 447, V, 204.

¹⁴⁹ Şerif er-Radî, *el-Mecâzât*, s. 46.

¹⁵⁰ Şerif er-Radî, *el-Mecâzât*, s. 46, 47.

¹⁵¹ İbn Kuteybe, *Garibu'l-hadis*, I, 368; İbn Manzûr, *Lisanu'l-arab*, XIV, 197.

¹⁵² Şerif er-Radî, *el-Mecâzât*, s. 47 dn.

¹⁵³ Kudâî, *Müsnedu's-şihâb*, II, 96 (622, 957); Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, XII, 456, XVI, 327. Elbânî, hadisin “çok zayıf” olduğunu söylemiştir. Bilgi için bkz. Elbânî, *ed-Da'ife*, I, 69. Hadisin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: Se'âlibî, *el-İcâz ve'l-icâz*, s. 16; Râmhurmûzî, *Kitâbu emsâl'l-hadis*, s. 121; Ebu Hilâl el-Askerî, *Kitabu cemherati'l-emsâl*, I, 8; Abdulkâhir el-Cürcânî, *Esrâru'l-belâğâ*, s. 59; İbn Reşîk, *el-Umda*, I, 272; Ebu Ubeyd el-Bekrî, *Faslu'l-makâl*, I, 14; Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, I, 32; Zemahşerî, *el-Müstakşâ*, I, 451; Ebu'l-Feth el-Ebhîşî, *el-Mustatraf*, II, 478; İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 34; Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 241; A. Hasen ez-Zeyyat, *Tarîhu'l-edeb el-arabî*, s. 98.

tindedir.¹⁵⁴ Buna göre, nesep ve asâlet yönünden düşük durumda olan veya kötü ortamlarda büyüyen güzel kadın, görüntüsü güzel ve göz alıcı olmasına rağmen aslı itibariyle kötü olması yönünden, mezbelelikte yetişen çiçeğe benzetilmiştir.¹⁵⁵ Nitekim İbn Hacer (852/1448) hadisin, “Asâlet yönünden çok kötü durumda olduğu halde, kadınla güzelliğinden dolayı evlenmeyiniz”¹⁵⁶ şeklinde anlaşılması gerektiğine işaret etmiştir. Abdulkâdir el-Cürcânî (471/1079), buradaki teşbihin akılla kavranabilecek bir benzetme olduğunu söylemiştir.¹⁵⁷ Sözün bu anlama geldiği konusunda gerek genel sözlükler, gerek hadis lügatleri görüş birliği etmişlerdir. Ebu Hilâl el-Askerî (395/1004) ve el-Cürcânî (471/1079) Hz. Peygamber’in, (حضراء الدمن) ifadesini, “kötü ortamlarda doğup büyüyen güzel kadın için darb-ı mesel yaptığını” söylemişlerdir.¹⁵⁸ Zaten hadisin bazı tariflerinde, (وما حضراء والمرأة الحسناء في منبت السوء) = “kötü ve iffetsiz ortamlarda doğup gelişen güzel kadın” cevabı verdiği kaydedilmiştir.

Benzetme, teşbihin iki temel unsurunda müşebbeh bih açıkça zikredilerek yapıldığı, müşebbeh de hazfedildiği için istiârenin türü, “*tasrîhi*” olmuştur.

5. أكثروا ذكر هاذم الذات = “Zevkleri sona erdiren (ölümü) çok hatırlayın.”¹⁵⁹

Şerif er-Radî'nin kaydına göre “lezzetleri sona erdiren” ifadesi, bir istiâredir. Tıpkı bir binanın yıkılmakla yok olması gibi, lezzetler de ölümle yok olur.¹⁶⁰ Taha Muhammed ez-Zeynî de istiâre'nin türünü, “*tebe'î istiâre*” olarak tespit etmiştir. Ölüm sebebiyle zevklerin kesilmesi, binanın yıkılmasına benzetilmiştir. Benzetme yönü, her ikisinde de “menfaatin sona ermesi”dir. Tebe'î istiâre yoluyla “menfaatin kesilmesi” anlamında (الهدم) mastarından (قاطع) anlamında (هادم) türetilmiştir.¹⁶¹

6. يا أبحشة! رويدا سوقك بالقوارير = “Ençeşe! Kristallerin bineklerini yavaş sür.”¹⁶²

Hz. Peygamber, bu sözü seferlerinden birinde, üzerinde hanımların bulunduğu develeri süren Ençeşe isimli kişiye söylemiştir. Rivayetin bazı lafızlarında “Ey Ençeşe, yazık sana, kristallere dikkat et!” ifadesi yer almıştır.¹⁶³

¹⁵⁴ Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, I, 32; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 134.

¹⁵⁵ Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, s. 209, 210; Zemahşerî, *el-Müstaksâ*, I, 451.

¹⁵⁶ İbn Hacer, *Telhisu'l-habîr*, thk es-Seyyid Abdullah Haşim el-Yemânî, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, ty. III, 145 (لا تتكحوا المرأة لجمالها وهي حبيبة الأصل).

¹⁵⁷ Abdulkadir el-Cürcânî, *Esrâru'l-belâğa*, s. 59.

¹⁵⁸ Ebu Hilâl el-Askerî, *Kitabu cemheratî'l-emsâl*, I, 17; Abdulkâdir el-Cürcânî, *Delâilu'l-îcâz*, I, 322.

¹⁵⁹ Tirmizî, *Kıyâme*, 26, Zühd, 4; Nesâî, *Cenâiz*, 3; İbn Mâce, *Zühd*, 31; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 343; Taberânî, *el-Evsat*, I, 213; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, VII, 353, VII, 354; Ebu Nuaym, *Hilye*, VI, 355; Kudâî, *Müsnedu's-şihâb*, I, 391, 392. Elbânî, hadisin sahîh olduğunu söylemiştir. Bilgi için bkz. *İrvâu'l-ğalîl*, III, 213. Hadisin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: Se'âlibî, *el-İcâz ve'l-îcâz*, s. 20; Ebu Hilâl el-Askerî, *Kitabu's-sinâ'ateyn*, s. 213.

¹⁶⁰ Şerif er-Radî, *el-Mecâzât*, s. 403.

¹⁶¹ Şerif er-Radî, *el-Mecâzât*, s. 404 dn.

¹⁶² Buharî, *Edeb*, 90, 95, 111, 116; Müslim, *Fedâil*, 70, 71, 72; Dârimî, *İsti'zân*, 65; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 107, 117, VI, 376. Hadisin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: Râmhürmüzî, *Kitabu'emsâl'l-hadîs*, s. 123; İbn Reşîk, *el-Umde*, I, 268; Ebu'l-Feth İbnü'l-Esîr, *el-Meselu's-sâir*, s. 248.

¹⁶³ Buharî, *Edeb*, 116; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 172.

Hadiste geçen (القوارير), (الفاورة) kelimesinin çoğulu olup “içeceklerle dolu cam şişe” anlamına gelmektedir. Şerif er-Radî, bu söz için “çok ilgi çekici bir istiâre” ifadesini kullanmıştır. Râmhurümüzi'nin (360/971) verdiği bilgiye göre hadisin anlamı “Yavaş yürü, çünkü sen kristallerle birlikte yürüyorsun” şeklindedir. Hz. Peygamber bu sözle kadınları, yaratılış gereği zaafı ve karakterlerinin kırılabilirliği bakımından, küçük bir nesnenin çatlatılabileceği, hafif bir gücün kırabileceği kristallere benzetmiştir.¹⁶⁴ Bu sanatta benzetme yönünün söylenmesi veya açık olması şart değildir. Bu durumun karînelerden anlaşılması yeterlidir. İstiârenin türü, müşebbeh bih olan “cam şişeler”in zikredilmesi, müşebbeh olan “hanımlar”ın söylenmemesi yönüyle, “*tasrihi*” olmuştur. Karîne ise, Hz. Peygamber bu sözü söylediği vakit, ortada herhangi bir içecek, kap ve cam kristalin bulunmamasıdır.¹⁶⁵

D. KİNÂYE

Sözlükte “tasrihin zıddı olarak, bir şeyi kapalı bir biçimde söylemek, gizlemek”¹⁶⁶ demek olan kinâye, bir beyân terimi olarak “hem hakikat, hem de mecaz olarak anlaşılmaya uygun söz”¹⁶⁷ anlamında kullanılmaktadır. Kinâye bu şekilde tanımlanmakla birlikte, bazı bilginler kinâyenin mecaz olmadığına dikkat çekmişlerdir.¹⁶⁸ “Mecâzî anlam” ifadesiyle kastedilen anlamı, “dolaylı anlam, lâzımî anlam, bağlamında asıl kastedilen anlam” gibi ifadelerle anlatmayı tercih etmişlerdir. Söz gelişi, Türkçe'deki “gözü açık, dişli, eli uzun” gibi deyimler, hem gerçek anlamda, hemde söylenildikleri bağlama uygun olarak “zeki/dikkatli, saldırgan, hırsız” anlamlarında da kullanılmış olabilir. İkinci anlamda kullanılmışlarsa, kinâye sanatının örnekleri olurlar.

Kinâye beyân mesleklerinin ve üslûp biçimlerinin en parlaklarından. Belâğatçılar, mecazın hakikatten, kinâyenin de açıkça söylemekten (tasrih) daha belîğ olduğunu söylemişlerdir.¹⁶⁹ Hz. Peygamber'in hadislerinde bu tür kullanımlar hatırı sayılır ölçüde bulunmaktadır. Birkaç örneği görelim:

1. *أَتَقِ اللَّهَ! لا تفتح الخاتم إلا بحقه.* = “Ey Allah'ın kulu, Allah'tan kork! Bu mührü haksız olarak (nikâh olmadıkça) açma.”¹⁷⁰

Söz, hadis mecmualarında “mağara kıssası” olarak bilinen uzun rivayet içinde geçmektedir. Hadisi rivayet eden Abdullah b. Ömer'in anlattığına göre, mağaraya sığınan üç kişinin, çıkışının kapanmasından dolayı orada mahsur kalın-

¹⁶⁴ Râmehurmüzi, *Kitâbu'l-emsâl fi'l-hadis*, s. 123; Şerif er-Radî, *el-Mecâzât*, s. 30.

¹⁶⁵ Şerif er-Radî, *el-Mecâzât*, s. 31 dn.

¹⁶⁶ Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 761; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, s. 1713; Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, s. 88

¹⁶⁷ Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, s. 213; Teftâzânî, *Muhtasarul-ma'âni*, 376; Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 304; Tânevî, *Keşşâf*, IV, 57; Ali Cârîm-Mustafa Emin, *el-Belâğatu'l-vâdiha*, s. 125.

¹⁶⁸ Örnek olarak bkz. Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 304.

¹⁶⁹ İzzettin Ali es-Seyyid, *el-Hadisü'n-nebevî mine'l-vicheti'l-belâğiyye*, yy. 1973, s. 204.

¹⁷⁰ Buharî, *Enbiyâ*, 53, *Büyü*, 98, *İcâre*, 12, *Edeb*, 5; Müslim, *Zikir*, 100, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 482; Beyhakî, *es-Sünen*, VI, 117; *Şuabu'l-îmân*, VI, 184. Geçtiği dil ve edebiyat kaynağı: Ebu'l-Feth İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-sâir*, s. 287.

ca kurtulmak için sâlih amellerle tevessülleri anlatılırken, bu üç kişiden biri amcakızıyla evlenmeyi çok istemiş, ancak kız yüz altın getirmedikçe evlilik teklifini kabul etmeyeceğini bildirmiş. Genç çalışıp kazandığı yüz altını getirip vermiş ve onunla birlikte olma arzusuyla yaklaşıncı kız ona bu cümleyi söylemiştir.

Hız. Peygamber'in, söz konusu kızın diliyle ifade ettikleri bu sözde, "kinâye" sanatı bulunmaktadır. "Mührü haksız olarak açma" sözü, "bekâretimi zinâ yoluyla bozma" anlamında bir kinâye olmaktadır. Nitekim Ebu'l-Feth İbnu'l-Esîr, bu olguyu, (هذه كناية واقعة في موقعها) = "Bu, bağlamına uygun düşen bir kinâyedir."¹⁷¹ cümlesiyle anlatmıştır.

2. المؤذنون أطول الناس أعناقاً يوم القيامة = "Müezzinler kıyamet günü boynu en uzun insanlar olacaktır."¹⁷²

Hadiste geçen "boynu uzun" deyimini "kinâye" olarak kullanılmıştır. Ancak bu ifadenin hangi anlamda kinâye olduğu konusunda, ilim adamları farklı kanaatler ortaya koymuşlardır. Söz gelişi, Nadr b. Şümeyl (204/820), kıyâmet günü insanlar terler içinde boğulurken, ter ve eziyet müezzinlere sıkıntı vermeyeceğinden kinâye olarak "boyunlarının uzunluğu"na işaret edildiğini söylemiştir. Bazı ilim adamları, bu deyim, müezzinlerin kıyamet günü "başkan ve efendi olmaları"ndan kinâye olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Bu görüşü benimseyen ilim adamları, Arapların büyük ve önemli kişileri "boyun uzunluğu" ile tavsif ettikleri hususundan yola çıkmışlardır.¹⁷³ İbnu'l-Esîr (606/1209) ve el-Fîrûzâbâdî (817/1414) gibi âlimler de söz konusu ifadenin "hayırlı amel çokluğu"ndan kinâye olduğunu söylemişlerdir. Nitekim Arapça'da, (فلان عنق من الخير) = "Falan kişinin bir parça hayır ameli vardır" cümlesi, bu tür anlamları ifade amacıyla kullanılmaktadır.¹⁷⁴

3. أسرعكن لحاقاً بي أطولكن يدا = "Sizin bana en çabuk kavuşmanız, eli en uzun olanınızdır."¹⁷⁵ Hadisin râvisi olan Hız. Âişe'nin bildirdiğine göre, hanımları Hız. Peygamber'in bu sözü üzerine kendi aralarında kimin elinin daha uzun olduğunu tespit çabasına bile girmişlerdir. Bu noktada, Hız. Âişe'nin, "Bizim eli en uzun olanımız, Zeyneb idi; çünkü o çalışır ve sadaka verirdi" sözü, oldukça açıklayıcı

¹⁷¹ Ebu'l-Feth İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-sâir*, s. 247.

¹⁷² Müslim, *Salât*, 14; İbn Mâce, *Ezân*, 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 169, 264, IV, 95, 98; Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 483; İbn Hibbân, *Sahîh*, IV, 555, 556; Taberânî, *el-Kebîr*, V, 209; a. mlf, *el-Evsat*, III, 178, IV, 203; Beyhakî, *es-Sünen*, I, 432; a. mlf, *Şuabu'l-îmân*, III, 117; Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, I, 166; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, II, 82, 83. Elbânî, hadisin sahîh olduğunu söylemiştir. Bilgi için bkz. *el-Câmiu's-sağîr ve ziyâdetuh*, I, 1160. Hadisin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: Hattâbî, *Garibu'l-hadîs*, I, 593; Zemahşerî, *el-Fâik*, III, 30; İbnu'l-Cevzî, *Garibu'l-hadîs*, II, 130; Ebhîşî, *el-Mustatraf*, I, 22; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, X, 271; Firuzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 1178.

¹⁷³ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, III, 310.

¹⁷⁴ İbnu'l-Esîr, a.g. e. Aynı yer; Firuzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 1178.

¹⁷⁵ Buharî, *Zekât*, 11; Müslim, *Fedâilu's-sahâbe*, 101; Tirmizî, *Menâkıb*, 60; Nesâî, *Zekât*, 59; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 403, VI, 81; İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII, 232; Beyhakî, *Delâilu'n-Nübüvve*, 1. bsk. thk. Abdu'l-Mu'tî Kal'acî, *Dâru'l-kütüb el-ilmîyye*, Beyrut, 1985, VI, 371. Hadisin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: Cahız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 458; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6567.

durumdadır. Çünkü, yapılan araştırmada, fizik anlamda eli en en uzun hanım, Sevde bt. Zem'a çıkmıştı. Ama Hz. Peygamber'e ilk kavuşan hanım, Sevde değil de Zeynep bt. Cahş olduğu için, “*eli uzun*” ifadesinin gerçek anlamda kullanılmadığı, “*cömert, eli açık*” anlamında bir “*kinâye*” olduğu anlaşıldı.¹⁷⁶ Yani hadiste geçen “*eli uzun*” deyimini, hakîkî anlamda değil, lâzîmî/dolaylı anlamında kullanılmıştır.

4. إذا جلس بين شعبها الأربع ثم جهدها فقد وجب الغسل. = “Erkek kadının dört organı üzerine oturur ve onu yorarsa gusül vacip olur.”¹⁷⁷ Hadis şârihleri ve bazı dilciler, “dört organ” ifadesiyle kadının “kolları ve bacakları”nın kastedildiğini söylemişlerdir. Nitekim el-Feyyûmî (770/1368)'nin verdiği bilgiye göre, “*şu'be*” kelimesinin çoğulu olan “*şu'ab*”, “ağacın gövdesinden sarkan dalları” anlamına gelir. Teşbih yoluyla kadının kol ve bacakları kastedilmiştir. “Erkeğin kadının dört *şu'besine* oturması” deyimini de, “*cinsî birleşme*” anlamında bir “*kinâye*” olmaktadır.¹⁷⁸

Hadisi kinâye örnekleri arasında veren İzzettin Ali, söz konusu deyimini açıklarken, “iki cinsin birleşmesi sebebiyle guslün gerekliliğini ifade eden kinâyeli bir anlatım” dedikten sonra, “sözün iffeti ne yüce!, dilin edebi ne kadar saygıdeğer!” ifadesini kullanmıştır.¹⁷⁹

E. TIBAK

“Mufâ'ale” babının ikinci mastarı olan bu kelime sözlükte, “İki şeyi birbirine eşitlemek, denk ve uygun hale getirmek ve dört ayaklı hayvanların yürürken arka ayaklarını ön ayaklarının izine basmaları”¹⁸⁰ gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Bir bedi' terimi olarak ise, “ister hakikat, ister mecaz olsun, iki zıt anlamı bir arada zikretmek”¹⁸¹ anlamına gelmektedir. Tıpkı beyazla siyahı, geceyle gündüzü ve sıcakla soğuğu bir arada zikretmek gibi.¹⁸²

Tıbak sanatının hadislerde birçok örneği bulunmaktadır. Burada bir örneklerle yetinmek istiyoruz:

1. اللهم اغفر لي ما قدّمت وما أخرت وما أسررت وما أعلنت وما أسرفت وما أنت أعلم به مني أنت = “Allah'ım! Önce ve sonra, gizli ve açık işlediğim bütün günahları, yaptığım aşırılıkları ve senin benden daha iyi bildiğin kusurlarımı bağışla. Öne alan sadece sensin, erteleyen de sadece sensin. Senden başka ilâh yoktur.”¹⁸³ Hadis-

¹⁷⁶ Abdullah et-Telidî, *Tehzîbu'l-hasâis en-nebeviyye*, 1. bsk. Dâru'l-beşâir el-islâmiyye, Beyrut, 1404, s. 303.

¹⁷⁷ Buhârî, *Gusl*, 28; Müslim, *Hayz*, 87, 88; Ebu Dâvud, *Tahâre*, 83; Nesâî, *Tahare*, 128; İbn Mâce, *Tahâre*, 111; Dârimî, *Vudû'*, 75; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 234, 393, 347, VI, 47, 112.

¹⁷⁸ Feyyûmî, *el-Mısbâhu'l-münîr*, s. 314.

¹⁷⁹ İzzettin Ali es-Seyyid, *el-Hadisun-nebevî minel-vicheti'l-belâğiyye*, s. 213.

¹⁸⁰ İbn Fâris, *Mu'cemu'l-mekâyis f'l-lüğa*, s. 631; İbn Manzur, *Lisânu'l-arab*, X, 209-211.

¹⁸¹ Teftâzânî, *Muhtasarul-ma'ânî*, s. 385; Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, s. 215; Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 236; Tânevî, *Keşşâf*, II, 917; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 366; Ali Cârîm-Mustafa Emin, *el-Belâğatu'l-vâdiha*, s. 281; Tahîru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğatı*, s. 175.

¹⁸² Ebu Hilâl el-Askerî, *Kitabu's-sinâ'ateyn*, s. 238; Ebu'l-Feth İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-sâir*, s. 275; Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 340.

¹⁸³ Buhârî, *Teheccüd*, 1; Müslim, *Salâtu'l-müsâfirîn*, 201; Ebu Davûd, *Salât*, 121; Tirmizî, *De'avât*, 29; Nesâî, *Tatbîk*, 66; İbn Mâce, *İkâme*, 180; Dârimî, *Salât*, 169; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 95.

te geçen (قدمت) ile (أخرت), (أسررت) ile (أعلنت) ve (المقدم) ile (المؤخر) kelimeleri, birbirinin tam zıt anlamlarıyla bir arada kullanıldığı için “tıbak” sanatı vardır.¹⁸⁴

F. MUKÂBELE

Bazı âlimler mukâbele'yi tıbâk sanatı içinde mütâlaa etmişlerse de, edebiyatçıların çoğu, onu bağımsız bir bedi' sanatı olarak görüp değerlendirmişlerdir. Biz de bu genel kabule uyarak, onu ayrı bir başlık altında vermeyi uygun bulduk. Kelime sözlükte “bir şeyi bir diğeri ile karşılaştırmak, yüzyüze getirmek”¹⁸⁵ gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Bir bedi' terimi olarak ise, “Önce iki veya daha fazla mânâyı bir araya getirip, bilâhare sırasıyla mukâbillerini ortaya koymak”¹⁸⁶ demektir. Ebu'l-Bekâ (1094/1683) mukâbele sanatının genellikle ikisi sözün başında, diğeri ikisi de sonunda olmak üzere dört zıt anlamlı kelime arasında olduğunu kaydederek, bu sanata örnek olarak (فليضحكوا قليلا وليبكوا كثيرا) = “Az gülsünler, çok ağlasınlar.” âyetini¹⁸⁷ zikretmiştir.¹⁸⁸

Elbette mukâbele sanatına hadislerden birçok örnek göstermek mümkündür. İki örnekle yetineceğiz:

1. إنكم لتكثرون عند الفزع وتقلون عند الطمع = “Şüphesiz siz korku (savaş) sırasında çoğalır, tama' (mala hırs gösterme) vaktinde azalırsınız.”¹⁸⁹ Hz. Peygamber'in, Ensâr'a hitaben ve övme kastıyla söylediği bu sözde, (لتكثرون عند الفزع) ve (تقلون عند الطمع) kısımları, birbirinin mukâbili olarak zikredilmiştir.

2. إن من الناس مفاتيح للخير، مغاليق للشر، وإن من الناس مفاتيح للشر مغاليق للخير = “İnsanlardan öyleleri vardır ki hayırlı işler için anahtar, kötü işler için kilittirler. Öyleleri de vardır ki onlar, kötü işlere anahtar, hayır işler için kilittirler.”¹⁹⁰ Hadiste geçen (مفاتيح للخير) ve (مغاليق للشر) ifadeleri, iki defa birbirlerinin mukâbili olarak kullanılmıştır.¹⁹¹

G. TEVRİYE

Sözlükte “bir söz veya haberi gizleyip, bunların yerine başka bir söz veya haberi ortaya atmak”¹⁹² anlamına gelmektedir. Bir bedi' terimi olarak da “yakın ve uzak olmak üzere iki anlamı bulunan bir lafzın, hemen anlaşılan yakın anlamını

¹⁸⁴ Örnek için bkz. Tacettin Uzun, *Hz. Peygamber'in Belâğatı*, s. 125.

¹⁸⁵ İbn Fâris, *Mu'cemu'l- mekâyis fi'l-lügâ*, s. 872; İbn Manzur, *Lisânu'l-arab*, XI, 540; Firûzâbadî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 1350, 1351.

¹⁸⁶ Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 340; Tânevî, *Keşşâf*, II, 1205; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 367; Ali Cârîm-Mustafa Emîn, *el-Belâğatu'l-vâdha*, s. 285.

¹⁸⁷ Tevbe 9/82.

¹⁸⁸ Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 340.

¹⁸⁹ Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr*, 11, Menâkıb, 25. Hadisin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, II, 45; Ebu'l-Abbas el-Müberrid, *el-Kâmil*, I, 3; Hattâbî, *Garîbu'l-hadîs*, I, 672; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 317; Ebu Hucce el-Hamevî, *Hizânetu'l-edeb ve gâyetu'l-ereb*, Mısır, 1304, II, 158; Se'âlibî, *el-İ'câz ve'l-icâz*, s. 21; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, II, 304, 311; Ebu Hilâl el-Askerî, *Kitâbu's-sınâ'ateyn*, s. 239; Ebu Ubeyd el-Bekrî, *Faslu'l-mekâl*, s. 271; Zemahşerî, *el-Fâik*, III, 1115; İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, III, 443; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 368.

¹⁹⁰ İbn Mâce, *Mukaddime*, 19; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, I, 455.

¹⁹¹ Örnek için bkz. Tacettin Uzun, *Hz. Peygamber'in Belâğatı*, s. 126.

¹⁹² İbn Manzur, *Lisânu'l-arab*, XV, 389-390; Firûzâbadî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 1730.

değil de, uzak anlamını kastetmek¹⁹³ şeklinde tanımlanmıştır. Bu sanat edebiyat kitaplarında “ibhâm, tahyîl ve tevcîh” gibi adlarla da anılmaktadır.¹⁹⁴

Hz. Peygamber hicret esnasında Bedir'den geçerken karşılaştığı Süfyân ed-Damrî adlı kişiye, hicret arkadaşı Hz. Ebû Bekir ve kendisi ilgili olarak çevrede ne olup bittiğini tespit amacıyla “Kendisi, Ashabı ve Kureys hakkında ne bilgisi olduğunu” sormuştu. “Kim olduklarını söylemezse cevap vermeyeceğini” bildiren bu şahıstan aldığı zoraki cevap mukabilinde, bu defa onun “siz kimsiniz?” şeklindeki sorusuna (نحن من ماء) = “Biz sudanız” sözü ile cevap vermiştir. Bu ifade, tevriye sanatına örnek olmaktadır. Hz. Peygamber bu sözü ile zâhirde (ماء) adlı kabiledeniz” demiş olduğu halde, asıl kastettiği, “biz sudan yaratılmış insanlarız” anlamı idi.¹⁹⁵ Ebu Ubeyd el-Bekrî (487/1094), hadisin vürûd sebebine de ışık tutmak üzere, bu sözü, Hz. Peygamber'in, Medîne'ye hicret sırasında Hz. Ebu Bekir'le birlikte uğradıkları bir köyde “siz kimsiniz?” diye soran birilerine, müşriklerin peşlerine düştüklerini bildiği için, biraz da kendilerini gizlemek amacıyla verdiği bir cevap bağlamında aktarmıştır.¹⁹⁶

H. SECİ'

Bedi' ilmi konuları arasında yer alan seci' kelimesi, sözlüklerde “güvercin ve kumru gibi kuşların nağmelerini tekrarlayarak ötmesi”¹⁹⁷ anlamında kullanılmıştır. Bir belâgat terimi olarak ise, “nesirde iki fâsılanın son harflerinin aynı olmaları”¹⁹⁸ şeklinde tanımlanmıştır. Bazı ilim adamları, “nesirde seci' nazımdaki kâfiye gibidir.” demişlerdir.¹⁹⁹ Bu durumda, şiirde âhenk unsuru olarak görev yapan kâfiye gibi bir görevi yerine getiren seci' için, “nesrin kâfiyesi” şeklindeki bir tanımlama yanlış olmayacaktır.

Seci'de sanat yapma kaygısı olmamalıdır. Konuşmanın doğal akışı içinde kendiliğinden ortaya çıkan seci' güzel bulunmuş, zorlama ve yapmacıktan uzak seci'nin, söz türlerinin en güzeli olduğu ifade edilmiştir.²⁰⁰

¹⁹³ Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 499; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 362, 363; Ali Cârîm-Mustafa Emin, *el-Belâğatu'l-vâdîha*, s. 277.

¹⁹⁴ İbn Hucce el-Hamevî, *Hızânetu'l-edeb*, s. 238.

¹⁹⁵ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik, *es-Sîratu'n-nebeviyye*, thk. Mecdî Fethî es-Seyyid, Tanta, 1995, III, 162; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 1. bsk. thk. es-Seyyid Şerefuddin Ahmed, Dâru'l-fikr, yy. 1975, I, 159; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1. bsk. Mektebetu'l-ma'ârif, Beyrut, ty. III, 264. Rivayetin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: Isfahânî, *el-Eğâni*, IV, 184; İbn Hucce el-Hamevî, *Hızânetu'l-edeb*, s. 239.

¹⁹⁶ Ebu Ubeyd el-Bekrî, *Faslu'l-makâl fî şerhi kitâbi'l-emsâl*, I, 5.

¹⁹⁷ İbn Fâris, *Mu'cemu'l- mekâyis fî'l-lüğa*, s.506; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, VIII, 150; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, I, 267; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 939.

¹⁹⁸ Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, II, 547; Tefâtânî, *Muhtasaru'l-ma'âni*, s. 429; Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 207, 208; Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, 117; Tânevî, *Keşşâf*, I, 670; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 404; Tahîru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğatı*, s. 131.

¹⁹⁹ Sekkâkî, *el-Miftâhu'l-ulûm*, s. 431; Tahîru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğatı*, s. 131.

²⁰⁰ Ebu Hilâl el-Askerî, *Kitabu's-sinâ'ateyn*, s. 200; Muhammed Receb el-Beyyûmî, *el-Beyânü'n-nebevî*, s. 256.

Hız. Peygamber, kâhin ve sihirbazların sözlerinde görülen secilerden nefret ederdi. Onun sözlerinde görülen seci', yapmacıktan uzak olduğu kadar, anlam bakımından da güzeldi. Sözlerinde gözlenen seci' aşırılığa kaçan tarzda değil, "yemekteki tuz" ölçüsündeydi.²⁰¹ Göze batacak kadar çok değil, söze estetik güzellik ve tat katacak kıvamda ve nitelikte idi. "Hadislerde seci'" deyişiyle kastedilen, daha ziyade Hız. Peygamber'in hadislerinin belâgat yönü ile ilgilenen bilgiler tarafından "hadisin mûsikîsi"²⁰² şeklinde dile getirilen söyleyiş güzelliği, ifade parlaklığı, bir anlamda ses armonisidir. Bu çeşit ifadeler, genellikle kulak zevkini okşayan ve dinleyende ilgi uyandıran söyleyiş biçimleridir.

Tespitlerimize göre, bu tür anlatımların yoğunluk kazandığı konular, Hız. Peygamberin hitabeleri ile dua ve niyazlarıdır. Aşağıdaki hadis metinlerinde geçen seci' örnekleri ilgi çekici niteliktedir:

1. ²⁰³ أيها الناس ، أفشوا السلام وأطعموا الطعام وصلوا الأرحام وصلوا بالناس نيام تدخلوا الجنة بسلام
2. ²⁰⁴ اللهم أعط منفقاً خلفاً وأعط ممسكاً تلفاً // لا تزال أمي بخير ما لم تر الأمانة مغنماً والركاة مغرمًا
3. ²⁰⁶ اللهم منزل الكتاب ومجري السحاب وهازم الأحزاب ، اهزمهم وانصرنا عليهم

Örneklerden ikinci gruptaki hadis metinlerinde, "fâsılarda ve vezinde birbirine uygunluk olan"²⁰⁷ (مغرمًا / مغنماً) ve (ممسكاً / منفقاً) ve (تلفاً / خلفاً) kelimeleri arasında mütevâzi seci' bulunmaktadır. Birinci ve üçüncü örnekte ise, (السلام ، الطعام ، الأرحام) ve (الأحزاب ، السحاب ، الكتاب) kelimelerinde "fâsılların çoğunda vezin ve kâfiye uyumu olduğu"²⁰⁸ için, *murassa' seci'* bulunmaktadır.

²⁰¹ Abbas Mahmud el-Akkâd, *el-'Abkariyyetu'l-islâmiyye*, Beyrut, 1971, II, 87, 88.

²⁰² Örnek olarak bkz. Mustafa es-Sabbâğ, *el-Hadîsu'n-nebevî*, s. 90-96.

²⁰³ Tirmizî, Et'ime, 45, İkâme, 42; İbn Mâce, İkâme, 174, Et'ime, 1, Edeb, 11; Dârimî, Salât, 156, İsti'zân, 4, 26; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 156, 170, IV, 282, 286, V, 451. Rivayetin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: Ebu Hilâl el-Askerî, *Kitabu's-sinâ'ateyn*, . 200; Abdulkahir el-Cürcânî, *Esrâru'l-belâğa*, s. 20; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, II, 303; Mustafa es-Sabbâğ, *el-Hadîsu'n-nebevî*, s. 70; Muhammed Receb el-Beyyûmî, *el-Beyânü'n-nebevî*, s. 256.

²⁰⁴ Tirmizî, Fiten, 38. Rivayetin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, II, 46; Ebu'l-Abbas el-Müberriid, *el-Kâmil*, I, 303; Ebu Hilâl el-Askerî, *Kitabu's-sinâ'ateyn*, s. 134; Cürcânî, *Esrâru'l-belâğa*, s. 20; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, II, 361.

²⁰⁵ Buharî, Zekât, 27; Müslim, Zekât, 57; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 306, 347, V, 197; Abdurrezzâk, *Musannef*, X, 444; İbn Hibbân, *Sahih*, VIII, 121; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, III, 305, X, 597. Hadisin geçtiği dil ve edebiyat kaynakları: Ali Cârîm-Mustafa Emîn, *el-Belâğatu'l-vâdiha*, s. 272

²⁰⁶ Buharî, Cihâd, 112, 156; Müslim, Cihâd, 30; Ebu Davûd, Cihâd, 89; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 354; Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 248; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, IV, 224; Ebu Nuaym, *Hilye*, VIII, 260.

²⁰⁷ Teftâzânî, *Muhtasarul-ma'ânî*, s. 431; Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, s. 118; Tânevî, *Keşşâf*, I, 571; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 404.

²⁰⁸ Teftâzânî, *Muhtasarul-ma'ânî*, s. 430; Tânevî, *Keşşâf*, I, 671; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 404. Seci' ve çeşitleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Hikmet Akdemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, Nil Yayınları, İzmir, 1999, s. 315-318.

SONUÇ

Hz. Peygamber, Allah tarafından vahyin insanlığa tebliği ve açıklaması gâyesiyle seçilmiş ve bu görev için özel yeteneklerle donatılmış son peygamberdir. Bu itibarla hayatı boyunca, yaptığı her işte olduğu gibi, tebliğ ve beyân görevlerinin yerine getirirken, insanlarla iletişim kurmada ortaya koyduğu yaklaşım tarzı, konuşma üslûbu, anlatım biçimi, en az diğer konulardaki davranışları kadar ilgi çekici olmuştur.

Bu bağlamda en kayda değer olan husus, onun söz söyleyiş tarzı konusunda da “ilâhî destek”le teyit edilmiş olmasıdır. Nitekim “*Bana 'cevâmiu'l-kelim' söz söyleme yeteneği bahşedildi*” ve “*Beni Rabbim sözü yerinde ve etkili kullanan bir kişi olarak eğitti ve eğitimimi güzel yaptı*” şeklindeki hadisleri, bu noktaya vurgu yapan sözlerinden sadece ikisidir. Yukarıda sunduğumuz örnekler, göstermiştir ki, Hz. Peygamber, çeşitli vesîlelerle yaptıkları konuşmalarda, beyân, bedi' ve ma'ânî ana başlıkları altında ele alınan mecâz, teşbih, istiâre, kinâye ve benzeri pek çok söz sanatına yer vermiş, söz konusu sanatların en parlak örneklerini sunmuştur. Ancak, bu sanatları, sanat yapma kaygısı ve herhangi bir zorlama olmaksızın, bütün doğallığı içinde, âdeti sevk-i tabii yoluyla ortaya koymuştur. O ne bir şâir, ne de bir edebiyatçıdır. Şâir olmasa da, ondan, en büyük belâğat ustalarından duyulamayacak ölçüde edebî değeri ve parlaklığı olan sözler sudûr etmiştir. Hadis mecmualarında kısa bir gezintiye çıkan ve edebî zevki ve kavrayışı olan herkes, onun sözlerinde bu orijinalliyi yakalayabilir. Buna rağmen, Peygamberimizi “edebiyatçı” olarak nitelendirmek, doğrusu, onu temsilden uzak, hafif ve basit bir tanımlama olur. Belki onun edebiyat açısından da mükemmel bir peygamber olarak nitelendirilmesi, gerçeğe en uygun bir anlatım tarzı olacaktır. Çünkü onu anlatmada tercih edilmesi kaçınılmaz olan tek ifade, onun her şeyden önce, “son peygamber” olmasıdır.

Arap Dili ve edebiyatı ile uğraşan âlimler, Hz. Peygamber'in bazı hadisleri üzerinde özellikle durmuşlar, edebî sanatlar konusunda istişhâd için, genellikle aynı ve benzer rivayetleri eserlerine almışlardır. Yukarıda edebî sanat örnekleri olarak irdelediğimiz hadislerin ortak özelliği, hepsinin edebiyatçıların ilgi gösterip eserlerine aldıkları, gerek anlam gerekse belâğat açısından değerlendirdikleri, en azından atıf yaptıkları hadisler olmalarıdır.

Elbette edebiyat literatüründe, burada zikredilenler dışında, başka sanatlar için de örnekler bulmak mümkündür. İlim dünyasına önerimiz, âyetler için yapılan belâğat araştırmalarının, aynı ölçüde “merfu'-kavlî” hadisler için de yapılmasıdır. Bu mütevâzî çalışma, edebiyat literatürünün ilgi gösterdikleri çerçevesini taşmamaktadır. Bu bağlamda yapılacak daha kapsamlı çalışmalar, rahmet peygamberi olan Efendimizi belli ölçüde tanıyanlara, onun adına yeni bir ufuk ve vizyon vereceği gibi; iyi yetmişmiş, münevver insanların da, onununla ilgilenip daha yakından tanımasına katkı sağlayacağı muhakkaktır.